

FAKCIJA I FIKCIJA U PREDAJAMA IZ ZAGVOZDA I SUKOŠANA

Varkaš, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:835399>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**FAKCIJA I FIKCIJA U PREDAJAMA IZ ZAGVOZDA I
SUKOŠANA**

IVANA VARKAŠ

SPLIT, 2022.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Književnost i zbilja

FAKCIJA I FIKCIJA U PREDAJAMA IZ ZAGVOZDA I SUKOŠANA

Studentica:
Ivana Varkaš

Mentor:
prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2022. godine

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Predaje.....	5
2.1. Povijesne predaje	5
2.1.1. Starohrvatske teme	6
2.1.2. Patnje, progoni i stradanja Hrvata pod osmanskom vlašću.....	8
2.1.3. Hajduci i uskoci.....	14
2.1.3.1. Andrijica Šimić	16
2.2. Mitske predaje.....	18
2.2.1. Vile	19
2.2.2. Susret s vilom.....	20
2.2.3. Spletanje konjskih griva.....	21
2.3. Demonološke predaje.....	22
2.3.1. Vještice.....	23
2.3.2. Morine	25
2.3.3. Vukodlak	28
2.3.4. Duhovi, plašila	30
2.3.5. Irudica	31
2.3.6. Đavao pretvoren u životinje	34
2.3.7. Čaratani	35
2.4. Eshatološke predaje.....	36
2.4.1. Mrtvaci	36
2.5. Kuga	37
Rječnik	39
3. Zaključak.....	45
Izvori	46
Popis kazivača:.....	46
Literatura	46
Sažetak	50
FACTION AND FICTION IN TRADITIONS FROM ZAGVOZD AND SUKOŠAN.....	51
Summary	51

1. Uvod

Predaja je vrsta usmene priče za čiji se sadržaj vjeruje da je istinit. Obuhvaća zbiljske i fiktivne zgode s povijesnom atribucijom, asocijacijama na povijest te s prisutnosti mitskih, povijesnih i kvazipovijesnih situacija.¹ Pripada usmenoj književnosti, stoga se i prenosi usmenim putem. Usmena je književnost najstarija i najdugotrajnija vrsta književnosti. Nju je narod stvarao stoljećima i kao takvu usmeno prenosio. Usmena lirika, epika i drama, kao i poslovice te zagonetke postoje još od kad i sam čovjek i tradicija su pisanoj književnosti. Sustav usmene književnosti čine: lirska i epska poezija, priče (pripovijetke), drama (folklorno kazalište), retorički (usmenogovornički) oblici i mikrostrukture (poslovice, zagonetke). Svaki od navedenih sustava može se klasificirati na više vrsta i podvrsta.²

Usmena proza može se klasificirati po motivima, temama, oblicima i odnosu prema zbilji. Što se tiče posljednje klasifikacije, razlikuju se zbiljske (realistične) i fiksijske (izmišljene, mistične, fantastične) usmene priče. Marko Dragić u usmene prozne vrste ubraja: bajku, basnu, predaju, legendu, novelu, anegdotu i sitne oblike: šale i vic.³

Književnost o kojoj je ovdje riječ, stara je onoliko koliko i sam čovjek te je predmet proučavanja znanosti o književnosti. Usmena književnost jednako kao i pisana književnost pripada filologiji kao znanstvenoj disciplini. Za razliku od pisane, usmena se književnost proučava i unutar drugih disciplina. Jedna od tih disciplina je i etnologija, koja ovu književnost proučava kroz razne obrede i običaje. Osim etnologije, predmet je proučavanja kulturologije i antropologije. Niti jedna znanstvena disciplina nije dostatna sama sebi pa se nužno služi pomoćnim znanstvenim disciplinama. Pomoćne discipline znanosti o usmenoj književnosti su: historiografija, etnologija, sociologija, psihologija, muzikologija, lingvistika i druge.⁴

U Hrvatskoj se početkom 20. stoljeća, za vrijeme dominacije *Seljačke stranke* predvođene braćom Radić, usmena književnost nazivala *seljačkom književnošću*. Neki su je povjesničari književnosti nazivali *pučkom književnošću*. Međutim, pučku i usmenu književnost treba razlikovati. U uporabi je bio i naziv *tradicionalna književnost*. U Njemačkoj je i danas

¹ Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Školska knjiga. Zagreb, str. 436.

² Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 11.-12.

³ *Isto*; str. 258.

⁴ Kekez, Josip. 1998. *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*. V. Poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, str. 140.

korišten takav naziv, a u Engleskoj *folklorna književnost*. U Hrvatskoj se naziv narodna književnost u službenoj uporabi zadržao do devedesetih godina dvadesetoga stoljeća.⁵

Hrvatska usmena književnost, stoljećima i milenijima pamćena, pripovijedana, bila u izvedbi, brušena i prenošena hrvatskim jezikom, ima najveće zasluge za očuvanje hrvatskoga nacionalnoga i vjerskoga identiteta. Hrvatska tradicijska kultura i književnost svjedoče četrnaest stoljetnu ukorijenjenost Hrvata u europskoj kulturi i civilizaciji. Ta je književnost tradicija pisanoj književnosti. Višestruke su interferencije usmene i pisane književnosti. Najveći su velikani pisane književnosti stvorili djela trajne umjetničke vrijednosti nadahnujući se na vrelu tradicijske kulture i književnosti.⁶

Priče i običaji zapisani u ovom radu obuhvaćaju područje Imotske krajine. Imotska krajina je zemljopisno područje u Zagori, istočno od Sinjske krajine i Omiške krajine, a zapadno od Vrgoračke krajine. U ovom sam radu pisala o pričama i običajima u Zagvozdu i Sukošanu.

Zagvozd je selo koje pripada istoimenoj općini u Imotskoj krajini. To je mjesto bez turističkog ležaja i turističke zajednice, ali ipak ima svoje goste, svoje kulturno ljeto, svoju ribarsku večer na Bunji i mornarski ugođaj. Također sam zapisala i neke običaje u selu Sukošan, pokraj Zadra. Sukošan je mjesto i općina u Hrvatskoj i broji negdje oko 3000 stanovnika. Smješten je u prostranom zaljevu Zlatna luka, nekoliko kilometara jugoistočno od Zadra. Nalazi se na sredini hrvatske jadranske obale. Osim običaja, moji kazivači ispričali su mi i mnoge priče i osobna iskustva koja su vrlo zanimljiva. Ispričali su ono što su znali, no mnogo su toga i zaboravili. Sve vrste predaja zapisane su bez uljepšavanja i ispravljanja gramatičkih pogrešaka, točno onako kako su ih kazivači prepričavali kako bi se postigla istinitost te dao bolji uvid u jezik i kulturu kraja odakle potječu kazivači. Sačuvano je miješanje ikavštine i ijekavštine u govoru kao i miješanje završnog „m“, odnosno „n“, koje je karakteristično za to područje. Ta se pojava naziva adrijatizam. Ipak, kako u Zagvozdu, tako i u Sukošanu, vidljiva je želja za očuvanjem starih običaja. Osobni poticaj da se pozabavim kulturom moga sela bila mi je svakako i činjenica da i sama odatle vučem korijene. Tako su i moji kazivači bili članovi moje uže obitelji.

⁵ Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 12.

⁶ *Isto*; str. 13.

2. Predaje

Predaja je vrsta usmene priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja. Vjerno zapisane predaje govore o načinu razmišljanja, života i kulturi pojedine zajednice. Nedostatak pojedinih sakupljača predaja jest što su mijenjali svoje zapise. Ipak, relativno rano pojavili su se i sakupljači koji su zapisivali tekstove onako kako su ih kazivači pripovijedali. Najstarije predaje o Hrvatima zapisao je Konstantin VII. Porfirogenet u svome djelu *O upravljanju carstvom*.⁷

Velik je broj usmeno-proznih oblika u svetim knjigama. U njima nailazimo na mnoštvo predaja, a uzorno je Pavlovo učenje: „Prema tome, dakle, braćo, budite postojani i držite predaje kojima smo vas poučili bili usmeno, bilo pismom!“ (2 Sol 2, 15). Dalje on nastavlja: „Naređujemo vam, braćo, u ime Gospodina, Isusa Krista, da se klonite svakoga brata koji neuredno živi i ne drži se predaje koju ste od nas primili“.⁸ Iz ovoga je vidljivo kako su predaje postojale još od davnina i prenosile su se usmeno i pismeno.

Predaje se mogu klasificirati na: povijesne predaje, etiološke predaje, eshatološke predaje, mitske (mitološke) predaje, demonske (demonološke) predaje i pričanja iz života. Povijesne i etiološke predaje, nastale na povijesnoj razini, najčešće se pripovijedaju kao *kronikati*, tj. kratke objave ili izjave povijesnog sadržaja. Također, mogu se pripovijedati i kao *fabulati*, odnosno predaje koje imaju razvijenu fabulu. S druge strane, mitske i demonološke predaje pripovijedaju se kao *memorati* – susreti s onostranim bićima.⁹

2.1. Povijesne predaje

Povijesne predaje jedna su od najraširenijih vrsta predaja. One govore o važnim povijesnim trenucima i osobama nekog naroda. Hrvatske povijesne predaje najčešće govore o podrijetlu Hrvata, hrvatskim vladarima, ratovima, kao i brojnim osvajanjima. U djelu *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Marko Dragić je podijelio hrvatske povijesne predaje po sljedećim razdobljima:

⁷ Širić, Josipa. 2015. *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušškoga kraja*. Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, str. 388.

⁸ Dragić, Marko. 2017. *Tradicijske priče iz Zagore*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 33.

⁹ O tome više: Dragić, Marko. 2010. *Kronikati i memorati u suvremenom pripovijedanju Hrvata južne Hercegovine*. Stolačko kulturno proljeće, godišnjak za povijest i kulturu, br. VI, Matica hrvatska, Ogranak Stolac, Stolac, str. 177.-212.

1. agrafijska epoha
2. doba drevnih Grka
3. ilirsko i rimsko doba
4. starohrvatsko doba
5. epoha od ujedinjenja Hrvatske do kraja vladavine narodnih vladara (925. – 1463.)
6. epoha osmanske vladavine (1463. – 1878.)
7. period od kraja 19. stoljeća do 1914. godine
8. razdoblje između dvaju svjetskih ratova (Jugoslavija 1918. – 1990.)
9. epoha SFRJ (1945. – 1990.)
10. period od osamostaljenja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1990.-).¹⁰

Iako povijesne predaje asociraju na samu povijest, važno je naglasiti da je riječ o djelima usmene književnosti, a ne verificiranim povijesnim izvorima. Predaje su književna djela koja mogu odstupati od prave povijesti, no to ne umanjuje njihov značaj. Iz predaja saznajemo o društvu, običajima, vjerovanjima i samom svijetu kakav je nekoć bio. Pomažu nam povezati se s precima i s prošlošću našega naroda. Upravo u tome leži njihova najveća vrijednost.

2.1.1. Starohrvatske teme

Starohrvatske teme govore o razdoblju od dolaska Hrvata u današnju domovinu (od 7. stoljeća do 10. stoljeća) i početka vladavine hrvatskih narodnih vladara. Bizantski car, pisac i povjesničar Konstantin VII. Porfirogenet zabilježio je prve podatke o Hrvatima. U svom djelu *O upravljanju carstvom* iz 950. godine, u svega šest poglavlja piše o najranijoj povijesti Hrvata i Hrvatske. U djelu se nalazi i povijesna predaja o dolasku Hrvata. Naime, Hrvati su u današnje krajeve došli predvođeni petoricom braće: Klukom, Klobekom, Kožočešom, Muklom i Hrvatom te dvjema sestrama Tugom i Bugom. O dolasku Hrvata u današnje krajeve Dragić piše sljedeće:

Od 614. do 626. godine Avari i Slaveni napadali su Istočno Rimsko Carstvo (Bizant) od istočne jadranske obale do Carigrada na Bosporu. U to vrijeme Hrvati su iz Velike ili Bijele Hrvatske po pozivu cara Heraklija (610. – 641.)

¹⁰ Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 274.

doselili u današnje krajeve nastanili i borili se protiv Avara. Nakon pobjede nad Avarima Hrvati su naselili bivše rimske provincije: Dalmaciju, Panonik i Ilirik. Na tom su području organizirali tri države: Bijelu ili Primorsku Hrvatsku od Raše u Istri do Cetine; Crvenu Hrvatsku od Cetine do Drima i Drača; te Posavsku Hrvatsku između Gvozda i Drave, Save i Dunava. Bosna je od 626. do 949. godine bila u sastavu Hrvatske...¹¹

Brojni izvori svjedoče da su Hrvati u 7. stoljeću pod utjecajem Rimljana prihvatili kršćanstvo i europsku kulturu. Također, postoje i brojni izvori koji dokazuju njihovo pokrštavanje. Tome svjedoče i bazilike u: Zenici, Brezi, Srđu, Lepnici, Šuici, Duvnu, Marindvoru u Sarajevu, Doboju kod Kaknja, Blagaju na Sani, Majdanu kod Mrkonjić Grada, Ričici kod Kaknja, Komjenovcima (Jabuci) kod Ustikoline na Drini i drugdje.¹²

Zanimljive su predaje i o kraljicama Tugi i Bugi. Poljičko naselje Tugari ime je dobilo prema lijepoj djevojci duge zlatne kose i crnih očiju, Tugi, koja je stolovala u tome mjestu i ondje izgradila Tugine dvore koji su kasnije prozvani Tugari. U djelu *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju* pripovijeda se o kraljici Tugi i postanku Tugara:

Daleko, daleko odakle pušu ladni vetrovi i snig vije, nalaze se visoke gore, di su u davna vrimena stolovali naši pradidovi. To se gorje zove Karpati. Naši su pradidovi čuli kako je toplo u krajevima blizu sinjih vali, pa su pod vodstvom petero braće i dvi sestre krenili na dalek put. Jedan od braće, najstariji zva se Hrvat, a sestre su bile Tuga i Buga. Hrvat je ka najstariji brat bija snažan i jak i duž puta je branija svoj narod od zviru i neprijatelja. Tuga je bila divojka duge zlatne kose i crnih očiju. Govorilo se da je biloj vili druga. Ona je svake večeri i jutru uveseljavala ljude svojom pismom. Onda im je bilo lakše putovati kroz šume i nizine, dok nisu napokon ugledali more. To je bila njihova nova domovina koju su podilili među sobon. Bilo je dvanaest plemena. I Tuga je dobila lip kraj, ravnicu podno Mosora – Poljica. Ona je tu sagradila svoje dvore, a oko njena dvora plemići su sagradili palače. I tako je nastala gradić koji

¹¹ Dragić, Marko. 2009. *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, (2-3), str. 22.

¹² *Isto*; str. 23.

su zvali Tugini dvori, a danas se zovu Tugari. Bila je Tuga pobožna i dobra i činila svima lipega. U Policin se nije smilo govorit ružno, ni svađat ili štogod jedno drugom uzet. Svi su radili, trudili se i punu su kuću svega imali. Svi su živili u ljubavi. A kad je Tuga umrla, svi su za njon plakali i nisu je Poljičani ni dan danas zaboravili. Ona i danas zna, za misečine, u biloj haljini i duge plave kose proći priko ruševina svoga dvora u Tugarima bdijući nad Pojičanima i Pojicama.¹³

Postoje predaje i o gospodarici Bugi. Jedna zabilježena predaja govori kako je po njoj nazvano Buško jezero, a narod Bužani:

U Dučiću, u Prisoju, bila je gospodarica, neka Buga i po njoj je nazvano Buško jezero i narod, mi ovde, Bužani. Tu u jezeru ima neka gradina, najprije da je rimska, ali sad se ne vidi. Kad je sušna godina dobro se vidi. Veliki je to bijo grad i tu je bilo groblje, sićam se da sam jednom vidila kad su te mrtve iskapali.¹⁴

Osim cara Konstantina VII. Porfirogeneta, o podrijetlu Hrvata pisali su još i Splitsanin Toma Arhiđakon te pop Dukljanin. U djelu *Historia salonitana* Arhiđakon govori o podrijetlu Hrvata, njihovu dolasku na ovdašnje prostore te avarskom osvajanju Salone, nekadašnje prijestolnice rimske provincije Dalmacije. Iako ne govori direktno o podrijetlu i doseljenju Hrvata, *Ljetopis* popa Dukljanina iz 12. stoljeća obiluje narodnim predajama Hrvata koje je autor čuo od naroda i zapisao. Te predaje čine iznimno važan dio hrvatske povijesti i kulture.

2.1.2. Patnje, progoni i stradanja Hrvata pod osmanskom vlašću

Osmansko Carstvo islamska je država koja je na vrhuncu svoje moći bila u 15. i 16. stoljeću. Murat II., sredinom 15. stoljeća, prvi put ulazi u sukob s Mletačkom Republikom s ciljem proširivanja teritorija Carstva sve do Jadranskoga mora. Nakon njega važno je spomenuti i Mehmeda II. Osvajača koji je osvojio Bosansko Kraljevstvo. Prvo je napao kraljevski grad Bobovac koji nikako nije uspio srušiti sve dok ga krajem svibnja 1463. godine

¹³ *Isto*; str. 23-24.

¹⁴ *Isto*; str. 23.

njegov poglavar Radak (Radič) nije izdao. Za tjedan dana nekoć moćno Bosansko Kraljevstvo palo je bez borbe jer su Osmanlije obećale kralju Stipanu Tomaševiću da će nastaviti vladati pod uvjetom da obiđe bosanske gradove i zapovjedi im da se predaju. Nakon toga, Osmanlije su okrutno ubile bosanskoga kralja Stipana Tomaševića.¹⁵

Mletačko-turski ratovi trajali su od 1499. do 1503. godine. Osmanlije su prolazile kroz splitsko, šibensko i zadarsko područje. Godine 1501. osvojili su trogirsko i šibensko područje.¹⁶ 1513. osvajaju Čačvinu i Nutijak u Cetinskoj krajini, a osam godina kasnije osvajaju Beograd. Tim je pothvatom Osmanlijama bio otvoren put prema Srijemu, Slavoniji i Ugarskoj.¹⁷ Godine 1522. i 1523. osvojeni su Knin, Skradin, Sinj i Ostrovica kraj Bribira. Od 5. ožujka do 10. travnja Osmanlije su jurišali na Klis, ali su ih porazili branitelji predvođeni Petrom Kružićem i Grgurom Orlovčićem.¹⁸ Osmanlije su 1526. godine osvojili Srijem i Osijek. Nakon Mehmeda II. Osvajača najpoznatiji osmanski vladar bio je Sulejman II. Veličanstveni. Pod njegovim vodstvom osvojena je Požega, zatim Klis, Našice, Voćin, Stupčanica, Bijela Stijena, Orahovica, Valpovo, Brezovica i brojni drugi gradovi.¹⁹

Osmanlije su stoljećima boravili na prostoru današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Gotovo petsto godina vladali su i otežavali život domaćem stanovništvu. Zlodjela koja su činili poznatija su kao *zulumi*. Njima su željeli istaknuti svoju moć i prevlast nad kršćanskim stanovništvom. Među najpoznatijim zulumima ističu se danak u krvi, pravo prve bračne noći, obeščaćivanje kršćanki i harač.

Danak u krvi uveo je sultan Murat II. 1420. godine.²⁰ Tim je zakonom naređeno odvođenje kršćanske muške djece iz osvojenih područja Osmanskog Carstva. Djecu su odvodili i slali na obuku i preodgoj kako bi postali dijelom posebnog odreda carske vojske – janjičara. Danak u krvi postao je vrsta oporezivanja kojom su Osmanlije željele spriječiti otpor vlasti. Svakih pet godina u porobljene su zemlje dolazili predstavnici, odnosno *tjelosnici* iz Istanbula.²¹ Oni su odlazili od kuće do kuće i popisivali broj muške djece. Postojali su slučajevi kada bi roditelji skrivali svoju djecu, no to bi se strogo kažnjavalo. Procjenjuje se da je od 15.

¹⁵ Dragić, Marko. 2011. *Etiologija izreke „Šaptom Bosna poginu“*. Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja, 60 (3). Split, str. 372.-374.

¹⁶ Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, str. 334.

¹⁷ *Isto*.

¹⁸ *Isto*; str. 336.

¹⁹ *Isto*; str. 339.

²⁰ Dragić, Marko. 2012. *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru. Mostar, str. 124.

²¹ *Isto*; str. 125.

do 17. stoljeća, kad se danak u krvi prestao provoditi, s prostora Balkana odvedeno oko tristo tisuća muške djece. O tome svjedoči i predaja:

Za vrijeme nedjeljne mise u Radiško groblje upadoše Turci te pobiše misare. Djecu odvedoše u janjičare, a djevojke u hareme. Otad se to groblje zove Krvnica jer se tu proli krv velika.²²

Roditelji su na razne načine pokušavali zaštititi svoju djecu od otimanja. Oni najbogatiji potplaćivali su osmanske predstavnike kako im ne bi odveli djecu, dok su drugi pak, koji nisu imali novca, znali osakaćivati djecu režući im prste na rukama, odijevati ih u najgoru odjeću i predstavljati kao mentalno zaostale kako bi predstavnici vlasti mislili da nisu dovoljno sposobni za odlazak u janjičare. Nikad se nisu otimali oženjeni mladići pa su roditelji znali ženiti svoje sinove već s jedanaest ili dvanaest godina kako bi spriječili njihov odlazak. Osim dječaka, žrtve danka u krvi bile su djevojčice i žene. Osmanlije su otimale kršćanske djevojke kako bi se pridružile sultanovu haremu u Istanbulu. Jedan od najpoznatijih načina obrane od otimanja ženske djece bilo je križičanje.²³ Naime, Osmanlije su zazirale od križa. Zbog toga su djevojke, kako bi se zaštitile od odlaska u harem, tetovirale križeve na čelu ili drugim vidljivim mjestima na tijelu. Križičanje se najčešće provodilo na blagdan sv. Josipa, Blagovijest, Cvjetnicu, u dane Velikog tjedna, Jurjevdan ili Ivandan.²⁴

O tom običaju svjedoči i predaja o turskom begu koji je htio oženiti mladu kršćansku djevojku, ali ga je njezin otac molio da se vrati za mjesec dana kako bi dotad pripremio sve što

²² *Isto*; str. 136.

²³ „Na Josipovo, Blagovijest, Cvjetnicu i u dane Velikoga tjedna te na Ivandan, skupila bi se ujutro mladež i cijela familija. Ako osoba ne bi voljela tetoviranje obaviti sama sebi tada bi to preuzimala žena iskusna u toj vještini ili bi to uzajamce obavljali prijatelji i prijateljice. Ornament bi se najprije tupim krajem igle zamočenim u posebno pripravljeno crnilo od čađi luča ili obične čađi nacrtao na koži a potom bi se šiljastim kraja rta bockalo. Čađ od luči pomiješala bi se s mladim medom i vodom i mazala po rani. Da se crtež ne bi osušio, preko njega se više puta navlačilo crnilo. (Za crnilo se pokatkad kupovao murećef kojim su muslimani pisali.) Mladići i djevojke s radošću su se podvrgavali iznimno bolnom tetoviranju. Po svršetku tetoviranja rana bi se obložila svilenim ili voštanim papirom i već sljedećega dana ona se mogla prati hladnom vodom. (...) U jednoj zdjelici zamiješao bi se med i usitnjeni ugaj od izgorenog drveta. Prah je trebao biti sitan. Kad bi se pomiješao s medom, dobivala bi se crna smjesa. Tada su bake i mlade žene iglom zamočenom u tu smjesu crtale križeve po rukama. Kad bi ih nacrtale, onda su ponovno manjom iglom bockale to ucertano mjesto. Ta smjesa ulazila je pod kožu. Postupak se ponavljao i nekoliko puta dok bi ta crna smjesa ostala plavkasta na koži. Ranice bi zarasle i crteži križa ostajali su za cijeli život. Vjerovalo se da ih ti križevi štite od napasnika. Čuvalo se poštenje i ponos. S tim se križevima i umiralo i svaka od njih je vjerovala da ju je samo Bog tako zaštitio od napasnika.“ Dragić, Marko. 2020. Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, 18 (1), Kršćanski akademski krug (KRAK). Zagreb, str. 151.

²⁴ Dragić, Marko. 2012. *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija” i u suvremenom pripovijedanju*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, str. 137.

je potrebno za svadbu. Beg je pristao, a u međuvremenu su djevojci tetovirali križ na čelu kako bi bila odbojna begu i kako bi ju odbio oženiti:

A cili taj običaj krenija ti je iz jednog sela, tu pokraj granice di je jedan beg zatražija od nekog bogatuna ćer za ženu. A taj bogatun nije moga odbiti bega jer bi ovaj ubija i njega i ženu i dicu mu, pa mu je tako reka da dođe za misec dana kad sve bude spremno da se ženu. U to vrime oni su divojci istetovirali veliki križ nasri' čela i tako ju beg nije moga uzet'. Otad se to proširilo po svim selima i sve su žene to radile.²⁵

Osim danka u krvi, grozan je bio i zulum prava prve bračne noći. Na dan vjenčanja kršćansku mladenku posjetio bi begov ili agin predstavnik koji bi ju odveo do begove ili agine kuće gdje bi provela dan i noć, a zatim bi je otpratio njezinoj kući.²⁶ Nakon toga, djevojke bi morale biti s majkom i ocem barem 21 dan kako bi se vidjelo jesu li ostale trudne s Turčinom. Ako ne bi zatrudnjele, onda bi se vraćale svojim muževima, a ako bi ostale trudne, tu bi djecu najčešće bacale u jame. Narod je morao pronaći način kako izbjeći ta zlodjela. Naime, počela su se organizirati masovna vjenčanja na kojima bi se odjednom vjenčao velik broj parova. Ako bi Turci otkrili što rade, u velikom bi se broju lakše zaštitili od njihovih napada. Jedna od najpoznatijih predaja koja govori o ovom zulumu jest predaja o Divi Grabovčevoj:

Moj sinko, kako su meni moji pričali, legenda nije, već istina, živa istina. Ja ti mogu ispričat ako oćeš. E vako ti je to bilo. Živila ti u Varvari lipa cura, ma šta lipa, lipše nije bilo. Eto tako lipa da su svi momci obličali oko nje. Obličali oni, ali džaba. A Diva se zvala, to znaš. Zagledo ti se u nju i turski beg. Znaš, Turci su ti onda bili ovde. Ne znam ti ja, sinko, kako mu je bilo ime. Znaš kako ti je, dušo moja, godine idu, a od ove dobi čovik ne postaje pametniji. Nego, opet ja ode od naše priče. Pa, zagledo ti se u nju beg, i vidi, draga, oće da je ženi. Diš ženit, jedna ti majka, di će katolička cura za Turčina. Ali on oće pa oće. Pripala se jedna Diva, pripala se jedna, ne zna šta bi. Moli ćaću da je ne da, a jadni ćaća ne zna šta bi, ko ni ona. Tako ti našu Divu snaje nevolja. A

²⁵ Dragić, Marko. 2017. *Tradicijske priče iz Zagore*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 48.

²⁶ Dragić, Marko. 2016. *Predaje i legende Hrvata u jablaničkom kraju*. Suvremena pitanja 22. Mostar, str. 72.

imo ti Luka, tako je bilo ime Divinom ćaći, nekog kuma Turčina. On ti se zvao Arslanaga. Je bio Turčin, ali pošten čovik. Nego, kaže ti on našem Luki da on njemu dadne svoju Divu, pa će je on sakrit. Tako Luka i uradi, a ovaj ti je popadne i odvede u Vran. Čuvala ti Diva gori ovce kumove i mislilo jadno dite da je pobigla begu. Ali zli duša ima svagdi pa tako i u planini. Vidili ti Divu drugi seljaci, Turci kažu i znaš kako je i svak bi volio sebi neg drugome, pa poletili begu ne će li dobit štogod od njega. Jesu li dobili, ne znam! Ali tako ti je beg znao di je sada Diva, i put pod noge pa u Vran, na Kedžaru. Našo je kako čuva ovce. Jadna Diva kad ga ugleda biž, ali beg brži. Stigne je ufatit, a jadno dite se brani, ali džaba. Beg oće pa oće. Mlati Diva i rukama i nogama da se obrani. Kad joj više ništa nije mogo, beg izvadi nož i s njim u Divu. Ona jadno dite, ali srićom čista i neiskvarena. Kad je vidio šta je uradio, beg put pod noge. Biž! Kad je stigo kum Arslanaga, već je bilo kasno. Diva umrla. Prosvitli ga Bog da zna kako je zlo zlo, pa ko god ga napravio, Turčin ili Vlah. I krene ti kum za begom i ufati ga, fala Bogu. Probode kum njega baš ko on jadno dite. I et to ti je priča o našoj Divi, diki cile Rame. I da je bogdo svaka cura taka. E! Pokopali Divu di je i umrla, na Kedžari. Eee, kažu, nikad veće žalosti nisi vidio u Rami. A šta ćeš! Fala Bogu, pametno čeljade, pa rađe u smrt, nego Turčinu. Od tad ti mlade cure iđu gori na zavit, da i' Bog pomogne da budu ko ona. E, dao Bog, dao Bog! Kod nas se priča da je bila od ovi naši Grbavaca iz Šlimca, ali tko će ti znati.²⁷

Postoji zabilježena predaja o mladoženji koji je ubio agu kako bi spasio nevjestu:

U mjestu Drinovci živjela je peteročlana obitelj prezimenom Eljuga: majka, otac i tri sina. Predaja kaže kako su bili vrijedni, pošteni i naočiti. Kada se najstariji sin odlučio oženiti, uzeo je sebi za ženu najljepšu djevojku u kraju. Kako su tada u selu vladali Turci, oni su mladoženji postavili ultimatum: ili da aga s njegovom budućom ženom

²⁷ Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 381.-382.

provede prvu bračnu noć ili da cijela obitelj Eljuga prijeđe na islam. Mladić se, međutim, opredijelio za nešto treće. Kada je pala noć, ušao je u agine odaje, ubio ga, a potom su on i braća pobjegli iz Drinovaca na tri strane: najmlađi je zajedno s roditeljima otišao u okolicu Mostara, drugi u Posušje, a mladoženja s mladom u Livno. Da im Turci ne bi ušli u trag i osvetili se, odbacili su svoje prezime. Kako su, ipak, željeli sačuvati vezu s rodnim krajem i spoznaju odakle im je podrijetlo, uzeli su prezime Drinovac.²⁸

Osim prava prve bračne noći, kršćanke su bile izložene i takozvanom obeščašćivanju. O tome se i dandanas pripovijeda. Naime, aga bi odveo jednu ili više lijepih djevojaka sebi za ženu ili ropkinju.²⁹ Najčešće su to radili kada bi djevojka radila u polju ili čuvala ovce. Bili su toliko moćni da im nitko nije mogao ništa učiniti. Roditelji bi takav prizor plaćući promatrali, svjesni da svom djetetu ne mogu pomoći.

Što se tiče harača, on je predstavljao porez kojeg su morali plaćati svi muški stanovnici osvojenih zemalja Osmanskog Carstva koji nisu bili muslimani i to od navršene sedme godine života. Narod se često bunio protiv osmanske vlasti tako što bi odbio plaćati harač čiji je iznos rastao i rastao. Uz danak u krvi i pravo prve bračne noći, harač je jedan od zuluma kojim su Turci htjeli poniziti i obespraviti nemuslimansko stanovništvo osvojenih zemalja. O haraču piše Ivan Mažuranić u svojem spjevu *Smrt Smail-age Čengića* u 4. pjevanju naslovljenom *Harač*:

Što će momci? Što oružje svijetlo?

Što li konji? Što li čadorovi?

Teška gvožđa i falake grozne?

Smail-aga krvav harač kupi

Po Gackome i okolo njega.

Posred polja popeo čadorje,

Pak rasturi haračlije ljute,

²⁸ Marko Dragić. 2020. *Hajdučki harambaša Andrijica Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk*. Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, str. 295.

²⁹ *Isto*; str. 294.

*Haračlije, izjeli ih vuci,
Ter od glave po žut cekin ište.³⁰*

Ivan Mažuranić opisuje *haračlije* koji skupljaju harač od siromašne *raje* koja im više nema što dati.

Kršćani su za vrijeme osmanske okupacije podnosili razne patnje, a tomu najbolje svjedoči predaja o begu Dvizovcu koji bi zajahao kršćane i tjerao ih da ga nose na brdo Žovnicu kod Mostara:

Za vrime onoga starog turskog vakta moralo je se silon bižat u ajduke, nije se moglo živit. Koji bi naš ozgar iz Posušja ili bilo od kojeg kraja saša u Mostar, ovde bio beg Dvizac se zva, jami nož, proriže na čoviku onaj njegov kaput di će noge metnit, a ujtj se njemu za kosu da ga nosi iz Mostara na Žovnicu i da ga vrati nazad i onda sad more bit slobodan i sve tako.³¹

2.1.3. Hajduci i uskoci

Nakon pada Bosne 1463. godine, hajduci su neprestano napadali Turke. Na vrhuncu moći bili su tijekom Kandijskog rata koji je trajao pune 24 godine, točnije od 1645. do 1669. godine. mnogu su Hrvati iz Bosne i Hercegovine bježali u Dalmaciju. Mletačka ih je vlast poticala da odlaze na područje Bosne i Hercegovine i napadaju Turke. Mlečani nisu imali dovoljno vojnika, stoga im je svaka pomoć bila dobrodošla.

Među hajducima poznati su bili *hajduci zulumčari*. To je bio naziv za turske hajduke. Šeh Gaibija bio je vođa kupreških turskih hajduka koji su u Rami 4. siječnja 1557. godine zapalili i opljačkali samostan, a franjevce pobili. Uz hajduke zulumčare bilo je i *hajduka osvetnika*. U literaturi

³⁰ Dragić, Marko. 2011. *Harač i drugi zločini u Mažuranićevom spjevu „Smrt Smail-age Čengića” i suvremenom narodnome pripovijedanju*. Zbornik: Ivan Mažuranić (1814-1890) i Crna Gora. HCDP „Croatia - Montenegrina” RH & CKD „Montenegro - Montenergina” u Osijeku & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević” – Cetinje. Cetinje – Osijek, str. 379.-411.

³¹ Marko Dragić. 2020. *Hajdučki harambaša Andrija Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk*. Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, str. 295.-296.

se navodi da je riječ o odvažnim ljudima koji su kroz cijelo vrijeme turskog ropstva podržavali smisao za slobodu i oslobođenje.³²

Uz hajduke zulumčare i hajduke osvetnike, postojali su još i *muslimanski hajduci osvetnici*. Naime, od 17. stoljeća muslimanski su seljaci bili izloženi stalnim povećavanjima nameta, zulumima spahija i turske vlasti. Zbog toga se javljao otpor muslimana seljaka prema vlasti što je uzrokovalo pojavu hajduka muslimana. Poznato je da su 1639. godine ti hajduci predvođeni harambašom Abdurahmanom napali karavanu trgovaca od 400 ljudi u Ravnom i usmrtili 19 trgovaca. Budući da hajduke i uskoke osvetnike nije poticala pljačka nego osveta prema turskim zlodjelima, narod ih je smatrao junacima i zaštitnicima pa je o njima ispričano mnogo predaja.

Hajduci su, za razliku od uskoka, djelovali samostalno i najčešće nisu bili vezani za vlast. Često su se morali skrivati od vlasti kako bi mogli ostvariti svoje planove. Ponekad su sudjelovali u organiziranim borbama protiv Osmanlija, primjerice u Kandijskom ratu koji se vodio između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva od 1645. do 1669. godine. Hajduci su najčešće djelovali u grupi od trideset ljudi, a na čelu je bio harambaša. S obzirom na to da su se često morali skrivati, ne samo od Osmanlija nego i od habsburške vlasti, u narodu su uvijek imali pomagače ili jatake koji su im davali sklonište, hranu i oružje. U narodu se mogu čuti oprečna mišljenja o hajducima. Neki ih smatraju običnim razbojnicima i zločincima, a drugi ih veličaju zbog njihove hrabre borbe protiv Osmanlija. I jedan i drugi stav točni su ako se uzme u obzir da su u vrijeme osmanske okupacije postojale četiri skupine hajduka. Prvu skupinu činili su hajduci osvetnici, kršćani koji su se borili protiv turskih zuluma. Uz njih se pojavljuju i muslimanski hajduci osvetnici koji su se uz kršćane također borili protiv osmanske vlasti. Bili su i protiv sve većih poreza koje su im Osmanlije nametali. Uz te dvije skupine djelovali su i turski hajduci zulumčari koji su počinili mnoga zlodjela protiv kršćana, ali i hrvatski i srpski hajduci razbojnici koji su također počinili isto. Među njima se ističe harambaša Nikola Maleta koji je poubijao svatove svojeg zemljaka Stipana Nakića jer se Stipanova žena, Anđa Bailova, nije htjela udati za njega. Zbog posljednjih dviju skupina hajduka i zlodjela koja su oni činili, često se tvrdi da su svi hajduci razbojnici i kradljivci što dakako ne može biti istina, a to dokazuju prve dvije skupine. Mnogi hajduci pokazali su za života veliku hrabrost i zbog toga su ušli u narodno pamćenje. Među njima se posebno ističu Mijat Tomić i Andrijica Šimić koji su se vješto i ustrajno borili protiv turske opresije i tako ušli u narodnu predaju.

³² Dragić, Marko. 2011. *Harač i drugi zločini u Mažuranićevom spjevu „Smrt Smail-age Čengića” i suvremenom narodnome pripovijedanju*. Zbornik: Ivan Mažuranić (1814-1890) i Crna Gora. HCDP „Croatica - Montenegrina” RH & CKD „Montenegro - Montenergina” u Osijeku & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević” – Cetinje. Cetinje – Osijek, str. 93.

Među poznatim uskocima bili su: Petar Kružić, Stojan Janković, vitezovi Nakići i Vučkovići, Ivo Senjanin i Tadija Senjanin³³, a među hajducima Mijat Tomić, Roša harambaša i Andrijica Šimić.³⁴

2.1.3.1. Andrijica Šimić

Andrijica Šimić rodio se 1833. godine u Alagovcu kod Gruda.³⁵ Imao je mlađega brata Jakova i pet sestara. Bio je izrazito niskoga rasta i upravo zbog toga prozvan je Andrijicom.³⁶ Ono po čemu je Andrijica bio poznat jest izvanredan osjećaj za pravdu. Naime, njegov život nije bio lak, no najviše od svega mrzio je nepravdu. Jednom prilikom nije mogao zaspati čitavu noć jer ga je mučila patnja njegova naroda u Hercegovini: „Ne mogu zaspati, muči me u duši teški turski zulum prema mojoj raji u Hercegovini.“³⁷ Potaknut turskim zulumima, odlučio je otići u hajduke i otada su ga se svi počeli bojati. U djelu *Hajdučki harambaša Andrijica Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk* Marko Dragić piše o Andrijičinom odlasku u hajduke:

Zulum i nepravde otjerali su ga u planinu 1859. godine. Uzeo je čaćin handžar i krenuo iz svoga sela, napustio je svoju kuću da se nikad više u nju ne vrati. Došao je na put što od Posušja ide prema Imotskom. Svuda okolo je bila šuma. Andrijica je čekao. Nakon sat-dva naiđe jedan Turčin na konju. Zametnuo se puškom, a srebrne toke sjajile. Jašući na konju, pjevao je. Andrija je skočio pred konja iz busa, zgrabio mu nogu i izvrnuo ga s konja. Puška je odskočila, a Andrijica je zgrabio i uperio u Turčina: 'Deder, pobro, skidaj te srebrne toke i daj kesu šta si napljačka od raje!'. Turčin je dao sve, a Andrijica je imao konja, pušku i streljivo. Pola srebra podijelio je sirotinji po selima, a pola poslao svojimima.³⁸

³³ Dragić, Marko. 2003. *Zbilja o knezovima Nakićima i Vučkovićima u „Razgovoru ugodnom“ i tradiciji*. Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja 52. (3-4) Split, str. 283.-295.

³⁴ Dragić, Marko. 2001. *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL. Baška Voda – Mostar – Zagreb, str. 141.-142.

³⁵ Dragić, Marko. 2020. *Hajdučki harambaša Andrijica Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk*. Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, str. 296.

³⁶ *Isto*.

³⁷ *Isto*; str. 297.

³⁸ *Isto*; str. 298.

Godine 1866. bio je izdan i predan Turcima. Dvije godine je bio zatvoren u tamnicu, no ipak je uspio pobjeći:

Evo, Mujo, rakija u mene; ovlaži usta pa, molim te, oblakšaj mrvu mi ruke, dok napunim lulu. Turčin je bio dobro vinetan te mi toliko popusti konop da sam mogao slobodno rukam mahati. Onda ja, ne bud' lien, zgrabih jednom rukom Turčina za vrat, a drugom istrgeh mu nož iza svilaja, prerezah konop, te pobjegoh niza stranu, a Turčin osta kukajući... Što ću sada? Više mi nije kući vraćanja. Znadem da će me tražiti. Odabrah šumu za mater, ali što će čovjek bez oružja u šumi? Odcijepih komad kljenove grane, zavrgoh se toljažinom, naspem džep suhe, smrvljene zemlje, pa izigjoh na drum. Eto ti balinče jaše na konju, odjeveno kao svat. Ja njemu: „daj, Turčine, iskresi iskru, da pripalim lulu!” On stade, izvadi ognjilo, pristavi trud uz kremen, pa da će zakresati, a ja tad brže bolje zgrabih šaku zemlje iz džepa pa mu je zasuh u oči. Turčin se prismete, a ja tada gjisih k njemu, oteh mu pušku s ramena, dvie mu male i nož bjelosapac istrgeh iza svilaja i pobjegoh gorom pjevajući.³⁹

Andrijica je sa svojom hajdučkom družinom upao u zamku iz koje se jedini uspio izvući. Naime, bježeći od Turaka došao je kod svojega kuma Ante Garca kako bi se sakrio i odmorio. Međutim, Garac ga je izdao. On se dogovorio s austrijskom vlasti, koja je izdala tjeralicu za Andrijicom, da će im javiti ako dođe kod njega. Tako je i bilo. Svezao ga je u snu i javio vlastima da ga ima. Shvativši da je izdan, Andrijica je izrekao kletvu: *Dabogda moje noge nad tvojom glavom bile*. Kletva se kasnije i ostvarila. Andrijica je osuđen na doživotni zatvor i proveo je 29 godina u Koprju. Pušten je navršivši 68 godina života. Povodom oslobođenja, u Splitu su mu priredili doček na rivi. Neki tvrde da je nogometni klub Hajduk dobio ime upravo po njemu. Umro je 1904. godine prirodnom smrću, a pokopan je kraj svojega kuma i izdajnika Ante Garca. Zabilježena je povijesna predaja koja govori o njegovom životu i izdaji:

³⁹ Dragić, Marko. 2005. *Zbilja o harambaši Andrijici Šimiću u usmenoj i pučkoj epici*. Motrišta 33, Mostar, str. 99.-113.

On je bio posljednji rvatski ajduk. Rođen je u selu Alagovcu. On je ajdukovao od Ljubuškog do Duvna. Vran planina mu je bila ajdukovanje. Njega su izdali njegovi ajduci. Nosić Ivan koji je priuzeo kolonu i odveo ih u Ronivoziće svome bratu, ali su ga izdali i pofatali sve osim Andrije Šimića. On je ležao u kući pored ognjišta i čuo kako zovu i viču: „Ajmo kuću zapalit i ajmo ga živog ufatit.” Tad je on poviko: „Nemojte kuću zapalit, ja ću izletit, ko je junak nek me dočeka.” Metno je na glavu načve i pušku malu u ruke, a nož jataganjac u zube. Otvori vrata i izađe, a dočeka ga Tomičić Jozo gdje je na njega Šimić ispucio i odma mrtav pada a Šimiću se napravio širok put. I ode u Runoviće kod svog kuma Andre Garca gdje je zamolio more li malo odmorit, a on mu odgovori: „Moreš i godinu dana.” A njegov kum Andro Garac odma navede austrijske vojnike na Andriju Šimića i oni ga ufate i svežu mu ruke na leđa. Povedu ga u Imotski. Putem dok su ga vodili Šimić je galamio: „Ajde me kogod otkupi!” I tu su bili i ostali ajduci i sve su ih odvezli u Sinj na suđenje i osude ih sviju, nekog više nekog manje, a Andriju na doživotnu robiju. Odvedu ga u Kopar na robiju. Šimićeve familija je pravila molbu caru Franji Josipu da ga puste. I posljednju molbu kad su napravili od glavara do fratara i pušće ga kući. Iz Kopra do Splita je došao brodom, a iz Splita ga je dojašio stric Ivan do u Sinj i tu su mu našli ajdučko odijelo i tu su ga uslikali. Otalen je došao kući. Onda su govorili Gruđani: „I vi Imočani spomenik mu podignite samo da ne umre ime ovoga junaka jer ga kuća znade svaka.” Andrija ode do žene Andre Garca, a ona se malo uplaši jer je njezin muž izdo njega. Tu je umro i zakopaju ga pokraj groba izdajnika svoga. Umro je od naravne smrti. Ajduci su bili odmetnici jer nisu tili bit pod turskom vlašću. Moja mater je njega dočekala kad je izašao iz zatvora di je proveo 29 godina. Moj ujac fra Velimir Šimić mi je ko ditetu priča o našem rodijaku Andriji Šimiću.⁴⁰

2.2. Mitske predaje

Mitske predaje pripovijedaju o vilama i povijesnim osobama kojima je narod pripisao nadnaravnu moć. Karakterizira ih razrađena fabula te se pripovijedaju kao memorati. Ivan Raos u *Prosjacima i sinovima* kaže sljedeće:

⁴⁰ Isto.

I tako se još uvijek onim potajnim dakle, možda malo i otvrdlim čulima sporazumijevamo sa svim stvarima, bićima i duhovima u tom otajstvenom i jedinstvenom Božjem svijetu. Pogledaj ovo kamenje. Čim padne mjesečina vidjet ćeš kako se tihano nadimlje i diše. U svakom kamenu po jedan duh, u svakoj jeli vila, na svakom groblju strašilo, na svakom putu nagaz, u svakoj jami jauk, na svakom izvoru čarolija. I tamo sve do zvijezda i sazviježđa, do neba i nebesa, daklem, beskrajni svijet duhova ogrnut golemim plaštem Božje ljubavi. Ako nam to oduzmeš čim ćeš nas zaodjenuti.⁴¹

2.2.1. Vile

Vile su česta stvorenja koja možemo pronaći u raznim mitologijama. U hinduističkoj i budističkoj mitologiji vilama odgovaraju *apsare*. U grčkoj mitologiji spominju se nimfe kao polubožanske mlade žene koje imaju obilježja vila. Rusi i Česi pripovijedaju o vilama *rusaljkama*. U hrvatskoj tradicijskoj baštini kraljice ljelje nazivaju se i *rusaljkama*. To je slavenski naziv za vodene vile. Stare predaje tumače kako bi se rano preminule djevojke i žene pretvarale u vodene vile zvane *rusaljke*. Neki antropolozi smatraju da su u narodnoj mitologiji *rusaljke* nasljednice vila. Isto tako i naziv blagdana Duhovi vezan je uz vile *rusaljke*. Tako se ovaj blagdan u južnoj Dalmaciji naziva *Rusalije*. Slovenci taj blagdan nazivaju *Risale*, a *risalčak*, *risalček* ili *risaliček* slovenski je naziv za mjesec svibanj. I kod Rusa su, također, *rusalije* vezane uz Duhove. Ukrajinci i Bjelorusi duhovsku nedjelju nazivaju *rusalnom nedjeljom*. Kod Čeha se ovaj praznik nazivao *Rusadle*. U Bugarskoj su se obredni igrači nazivali *Rusalije*, a mjesec lipanj nazvan je *rusalski mjesec*. U Rumunjskoj je ovaj blagdan nazvan *Rusali*. U Makedoniji su se Duhovi nazivali *Rusale*. U Rusiji i Poljskoj i dan danas se održavaju svečanosti posvećene *rusalkama*, zvane *Rusalije*.⁴²

Slovaci su vile smatrali dušama zaručnica koje su umrle poslije zaruka te su bile poznate po lutanju od šume do šume kako bi pronašle mir. Poljaci su pak pripovijedali da su vile duše lijepih djevojaka koje zbog svojih grijeha vječno lebde između neba i zemlje. Srbi pripovijedaju da se vile rađaju iz rose s nekog crvenog jesenjeg cvijeća. Što se tiče Hrvata, postoje razne zanimljive predaje o vilama. Hrvati pripovijedaju da je Bog iz raja prognao Adama i Evu, sažalio se nad njima te odlučio sići na zemlju i vidjeti kako žive. Čim ih je

⁴¹ Dragić, Marko. 2017. *Tradicijske priče iz Zagore*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 62.

⁴² *Isto*; str. 63.

ugledao, upitao ih je koliko imaju djece. Adam i Eva imali su mnogo djece, no bilo im je sram priznati to Bogu, stoga su odlučili slagati i reći da imaju šestero, iako su imali dvanaestero djece. Na to je Bog rekao: „Koliko vidljivih, toliko nevidljivih.“ I upravo od te zatajene djece nastale su vile. Neke druge predaje tumače da je Eva zatajila najljepše kćeri i da je zbog toga Bog odredio da one budu vile, da ih nitko ne može vidjeti. Hrvati pripovijedaju i to da su vile duše ubijenih ili prerano umrlih djevojaka ili djece.⁴³

„Percepcija vila razlikuje se u zapadnoeuropskim i istočnoeuropskim zemljama. U britanskim mitskim predajama, vile su mala šumska stvorenja s krilima, a okupljaju se oko cvijeća, potoka i jezera.

U slavenskoj i hrvatskoj mitologiji, vile su bajkovite ljepotice, gotovo uvijek u dugim bijelim, rjeđe plavim haljinama, duge zlatnožute počesljane kose, s modrim ili zelenim očima, s cvjetnim vijencem na glavi, milozvučnog glasa, hitre i vitke. Oličenje su ljepote.

Priča se da su zavodile mladiće javljajući im se u snu. Pripovijeda se i da bi se netko zaljubio u vile i pokušavao doći do njih.“⁴⁴

Također, bile su poznate i po svojim magarećim nogama, kojih su se sramile. To potvrđuje i sljedeći kazivačev iskaz:

2.2.2. Susret s vilom

Ovu mi je priču ispriča rođak, a njemu je ispriča neki njegov prijatelj iz sela. Znači jednon dok je čuva krave i sidia poda zidon, a krave pasle travu, ugleda je vilu na zidu kako raspleće dugu zlatnu kosu i češlja se. Vuk je sta nad njon, pružio noge ka da će skočit, a on se zadere: „Vilo, vuk!“ A ona kad je čula to pobiže. Izvirile su joj magareće noge i čovik se pripa.“⁴⁵

U Zagvozdu su ljudi vjerovali u vile. Vjerovali su da su one prekrasne djevojke s magarećim nogama. Živjele su u velikim jamama u brdima i sve bi poslove radile isključivo navečer da ih nitko ne vidi. Kazivač rodnom iz Zagvozda opisuje jednu zgodu koju mu je ispričao njegov rođak, a riječ je o zatrapanoj vili u jami. Naime, iz ove anegdote potvrđuje se stanište vila – velike jame:

⁴³ Isto; str. 64.

⁴⁴ Usp. Dragić, Marko. 2018. *Vile u tradicijskim pričama šibenskoga zaleđa*. Suvremena pitanja, časopis za prosvjetu i kulturu, XIII, 25, Mostar, str. 132.-151.

⁴⁵ U Splitu mi je 2018. godine kazao kazivač rodnom iz Zagvozda.

Zatrpana vila u jami

Znači priča je o vilama i o jami jednoj, gori kod nas u Zagvozdu na selu, moj rođak mi je ispriča ovu priču, a njemu je pričana iz davnina, tj. prinosila se kolinima. Jednog dana kad smo išli u pašu, došli smo do jednog mista koje se zove Žarovače. Tu san ja vidia jednu veliku jamu sa velikin gomilama kamenja koja je bačena u nju. Pita san rođaka ko je baca ta kamenja doli i on mi je ispriča tu priču kako je jedan čoban bia u paši sa svojim blagom i bezveze je bacia kamen u tu jamu. Nije prošlo zadugo iz te jame se čua glas koji je rekao: „Ne diraj mi dicu!“ I on je doša nazad u selo i ispriča tu priču i onda se cilo selo organiziralo i bacalo kamenje u tu jamu kako bi je zatrпали, odnosno zatrпали su je kako ta vila ne bi izašla.⁴⁶

Prema predajama vile žive u oblacima, na planinama, u šumama, poljima, pećinama, bunarima, potocima, rijekama, jezerima i morima. Na dalmatinskom području pripovijeda se da su staništa vila bila na Biokovu, Mosoru, Omišu i Velebitu. S obzirom na staništa, ljudi su vile podijelili na Oblakinje, Planinkinje, Vodarkinje, Jezerkinje i mnoge druge. Vjeruje se da postoji devet vrsta vila. Među vile pojedinci svrstavaju i Suđenice koje upravljaju čovjekovom sudbinom. Prema predaji, one tri dana nakon rođenja posjećuju dijete te mu određuju sudbinu. Prva Suđenica tka nit života (rođenje), druga životni vijek, a treća prekida život. Suđenice su obično prikazane kao stare žene, za razliku od vila koje su prikazane kao mlade, iznimno lijepe djevojke. U hrvatskoj mitologiji Suđenice su poznatije kao: *Rođenice, Orisnice, Rojenice, Rožanice, Sudbenice, Sudije, Usude, Sudnice*.⁴⁷

2.2.3. Spletanje konjskih griva

Mnogobrojne su tradicijske priče o vilama i konjima. Među tim pričama česti su motivi konjskih griva koje bi vile splele:

Ujutro bi konje našli na livodi, repe bi in splele vile. Ka da su to vile odile s konjin i vratile in opet nazad. A ko će to znat.⁴⁸

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Dragić, Marko. 2017. *Tradicijske priče iz Zagore*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 68.-69.

⁴⁸ U Splitu mi je 2018. godine kazao kazivač rodnom iz Zagvozda.

2.3. Demonološke predaje

Predaje se mogu klasificirati prema raznim mjerilima, primjerice prema motivskim, tematskim i funkcionalnim mjerilima. Demonološke predaje su se najčešće dovodile u svezu s mitološkim predajama pa i s eshatološkim. Tako, prema Proppovoj tematskoj podjeli na pet vrsta (etiološke predaje, povijesne predaje, mitološke predaje, legende i pričanja iz života), mitološke predaje obuhvaćaju demonološke i eshatološke. Ta klasifikacija ima svoje nedostatke. U toj podjeli nedostaju eshatološke predaje, demonske predaje, kao i legende koje se smatraju zasebnom vrstom priča. Marko Dragić u svom djelu *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* ukazuje na nedostatke takve podjele: „Eshatološke predaje ne mogu se svrstati u mitološke (mitske) predaje jer su se eshatološka bića, po predaji, iz groba ustajala kako bi ukazala na zločin počinjen na njima. Demonološka bića su uvijek zla i razlikuju se od eshatoloških kao i od mitskih koja su uglavnom dobra i rijetko čine zlo.“⁴⁹

Maja Bošković Stulli ove dvije vrste predaja naziva mitskim i demonološkim, dok Ljiljana Marks pored naziva demonološke u zagradi navodi naziv mitske, odnosno izjednačava ta dva naziva. S druge strane, u ruskoj znanstvenoj literaturi prevladava termin mitske, dok u njemačkim znanstvenim radovima prevladava termin demonološke. U opsežnoj znanstvenoj literaturi o predajama u kojima se pojavljuje djelovanje onostranih bića autori se odlučuju za termine demonološke (demonske) i mitološke (mitske). Oba termina, demonološke i mitske, pokrivaju samo dio opsega značenja predmeta na koji se odnose. Termin demonološke usmjeren je na objašnjavanje likova koji pripadaju mračnim silama, odnosno onostranom svijetu, a drugi termin, mitske, upućuju na moguće podrijetlo načina promišljanja i to na način mita, odnosno mitologije koji je različit od povijesnog ili prirodnoznanstvenog načina promišljanja. U zapisanim demonološkim predajama pojavljuju se onostrana bića koja imaju nadnaravne sposobnosti i uvijek na neki način čine zlo.⁵⁰

Demonološke predaje imaju u osnovi osobni doživljaj, susret s demonskim, tojest onostranim bićima. Najčešći demoni u demonološkim predajama su: vještice, stuhe, irudica, kuga, kučibabe, vukodlaci, čaratani, đavao, orko, mačić, zloguke ptice (gavran, kukviža) te razna plašila, prikaze i utvare.⁵¹

⁴⁹ Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 274.

⁵⁰ Širić, Josipa. 2015. *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, str. 389.

⁵¹ Dragić, Marko. 2017. *Tradicijske priče iz Zagore*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 81.

2.3.1. Vještice

U zapisanim demonološkim predajama najčešća demonska bića su vještice i more. O vješticama postoje zapisi koji sežu daleko u prošlost. Još u povijesti staroga Istoka vještičji kultovi bili su vezani uz božice Innanu ili Ištar, a Ištarin lik nalazi se i u poznatom epu o Gilgamešu. Vjerovanje u vještice bilo je prisutno i kod starih Kaldejaca, a kod njih one su imale posebne biljke i masti kojima bi donosile ili prouzrokovale nesreću pa čak i smrt. Po narodnom vjerovanju vještice su stupile u savez s đavolom tako što bi ženska osoba đavlu prodala dušu, a đavao bi njoj dao natprirodne moći.⁵²

Marko Dragić u svom djelu *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture* o vješticama ističe sljedeće: „Zamišljane su kako jašu na metli s grbom na leđima i dugim nosom. Ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju itd.“⁵³

Godine 1275. u Carcasonneu, u Južnoj Francuskoj, inkvizitori su spalili ženu pod optužbom da je spolno općila s đavolom. Iste godine dolazi do spaljivanja prve vještice u Toulouseu koja je, pod inkvizicijom, priznala da je sudjelovala na tzv. čarobnjačkim sabatima te je na temelju presude spaljena. Ti bi se sastanci održavali navečer, a završavali bi prije nego što bi zapjevali prvi pijetlovi, jer se smatralo da tada demon polako gubi svoju moć. Posljednja vještica spaljena je 1793. godine u Posanu. Neki misle da je u tom razdoblju spaljeno do milijun vještica. Sve do 13. stoljeća crkva nije smjela izricati smrtnu kaznu te se toga strogo držala. Međutim, sa sve većom opasnošću od hereze dolazi do promjene mišljenja unutar crkvene vlasti. Pojavom inkvizicije i kasnije bule pape Innocenta IV., 1252. godine dolazi do mišljenja da je državna vlast dužna kažnjavati heretike smrću. Nakon toga, u Europi započinju masovni progoni vještica koji su zahvatili i Hrvatsku. Zahvaljujući Mariji Tereziji, godine 1758., u Hrvatskoj je zabranjeno spaljivanje vještica.

Razlikuju se vještice u bajkama i demonološkim predajama. Vještica u bajci je bezimena i zla, a u predaji je prikazana kao stvarna osoba koja nanosi zlo. Vještice se još nazivaju i *more*, *štrige* (*štringe*), *coprnice*, *babe* i *stuhe*.⁵⁴

⁵² Širić, Josipa. 2015. *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušškoga kraja*. Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, str. 390.

⁵³ Dragić, Marko. 2005. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*. Sarajevo: MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, str. 33.

⁵⁴ Dragić, Marko. 2017. *Tradicijske priče iz Zagore*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 82.

Vjeronanje u postojanje vještica i na našem području dokazuje i sljedeća anegdota iz kazivačeva života:

Vještica krala mlijeko

Jedna stara žena svako jutro kad bi pomuzla kravu i kad bi stavila mliko na kuvanje, primjećivala bi, kad bi se vratila u dimnu kužinu, da je mliko jednostavno isparilo, da ga nema. Njoj je to bilo čudno i iznenađujuće te se obratila mužu. Oni su nakon jednog jutra kad su pomuzli kravu ponovili taj isti postupak, u smislu da su opet na komaštre stavili to mliko da uskuva, al' su ujedno sa strane gledali šta se događa sa komaštrama i onda su primjetili da se mliko penje uzbrdo uz te komaštre, no poanta te priče je ta šta je s druge strane kuće stajala jedna stara gospođa, nazvana vješticom, koja je krala to mliko.⁵⁵

Uz vještice se često veže i motiv zlih pogleda, odnosno urokljivih očiju. Naime, vjerovalo se da su vještice svojim zlim pogledima mogle nauditi drugima. Vjeronanje u opasnost zlih očiju bilo je rašireno u jugoistočnoj Europi, zemljama oko Sredozemnoga mora i na Bliskom istoku. Vjerovalo se da su djeca, janjad, telad, stoka, voćnjaci pa i odrasli neotporni na urokljivost koja nastaje pogledom urokljivih očiju te čuđenjem i hvaljenjem. Narod je vjerovao da su od opake more nastajale najopakije vještice sa zlim očima s kojima bi prostrijelile konja, vola i djecu. Takve žene s urokljivim okom nazivane su *čara*, *štringa* ili *vištica*, a muškarci *vištac* te bi svojim pogledom poremetili nečije zdravlje, osobito dječje.⁵⁶ O ovome svjedoči i sljedeća priča kazivača iz Zagvozda, koji govori kako je vještica urekla najboljeg vola u selu:

Vještica urekla vola

Ovo je priča od tvoga dida, al' je vezan uz nju i naš pradiđ Marijan. Pradiđ Marijan je ima najboljeg vola u selu, koji je bia najbolji orač. Tvoj did Milan je tada bio mali i iša je sa svojim ocem tada u pašu, tj. išli su poorati jednu zemlju. Na putu do te zemlje, sreli su jednu gospođu obučen u crno, koja im je

⁵⁵ U Splitu mi je 2018. godine kazao kazivač rodod iz Zagvozda.

⁵⁶ Dragić, Marko. 2017. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, str. 90.

rekla ove riči: „E moj Marijane, dobar ti je taj crni vrag!“ Taj bik je bia crne boje. Kad je did uprega bika sa drugim bikom da oru, jedan je vuka, međutim taj crni, koji je bia najbolji, nije se tja pomaknit, nikako da krene. Dida ga je počea vikat, no bez ikakvih rezultata. I onda se did dosjetio da je možda do te žene, koja je rekla one riči. Odlučia je pronaći tu ženu i na kraju je uspia. Kad ju je uvatia reka joj je: „Vrati mi ono šta si mi oduzela!“ A ona mu je na to odgovorila: „Marijane biće sve u redu, samo se ti vrati svome blagu.“ Tako je i bilo. Kad je doša do blaga bik je normalno nakon toga ora.⁵⁷

2.3.2. Morine

Osim vještica, u predajama se često govori i o morinama, tojest morama. Vještice su najčešće prikazane kao stare žene, dok su more pak prikazane kao mlade, neudate djevojke, koje bi, nakon udaje, postajale vještice. Dok se u zapisanim predajama vješticama pripisivala krivnja za smrt ili bolest, more su obično gušile pri spavanju i to one osobe koje su im se na neki način zamjerile. Ukoliko su morale muškarce, obično je razlog bio taj što su ih ti muškarci odbili te bi se one na taj način osvećivale.⁵⁸

O morama

Vjeronanje u more rašireno je i u ostalim europskim zemljama. Hrvati u svojim predajama često spominju more, usidjelice, stare cure za koje se govorilo da bi znale napasti čovjeka u snu. Kad bi se osoba preнула iz sna, osjećala je na sebi ogroman teret kojega se nije mogla nikako riješiti, a pomoć joj je mogao pružiti samo netko drugi, ako se u tom trenutku našao kraj nje:

Möre su ti neka vrst zli duhova il vištica koje noću napadaju ljude dok spavaju. Ta mōra bi se mogla provuć kroz iglene uši, tako se govori, i doć na čovika u snu, kad spava ili kad je u krevetu. I onda te to stisne oko vrata, pritegne nešto,

⁵⁷ U Splitu mi je 2018. godine kazao kazivač rodом iz Zagvozda.

⁵⁸ Širić, Josipa. 2015. *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušškoga kraja*. Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, str. 391.

*ne moš disat, ne moš se micat! Mene i danas zna to uvatit. Mrmljaš, jer ne moš se oglasit, ne moš sobon ništa. I to te pritisne tako.*⁵⁹

*More - one bi došle posli ponoći i onda bi one čovika morile. Nevidljive su, ti zatvoriš vrata, al ona uđe kroz ključanicu, razumiš? Ona čovika okriće na leđa tako da ga tare. Ako ga uspije okrenit na leđa, onda ga ona stiska, mori. A pravi ako je muškarac, ako se siti od čega mu je to, postojala je priča da triba uvatit je rukon i držat uvik jednako, cilo vrime, i do prvih pivaca je držat tako. Jer kada prvi pivci zapivaju, onda ona više nije ono šta je, nevidljiva; onda se ona pojavlja u svome obliku. I onda se ti š njome pogađaš: kako ćeš, šta ćeš š njome. A ona ti sve obećaje. Sve ti obeća da će ti učinit i dat i sve će ti dat i učinit posli samo da je ne odaš. A ima tako priča. Meni je moj ćaća to priča dosta puta.*⁶⁰

More ne bi usmrtile čovjeka, već su samo uživale u njegovoj patnji i bespomoćnosti.⁶¹ Kazivač iz Zagvozda govori o mori koja je napala njegovu majku Ivu u snu i gušila ju. Iz ovog iskaza možemo vidjeti kako bi se žrtve budile mokre od znoja. Također, vjerovalo se da naziv mora potječe jer mori, umara osobu:

Mora napada u snu

*Ova je priča vezana uz tvoju babu Ivu. Kad je jednog dana dida doša kući, vidia je babu Ivu da spava u sobi i bunca neke riči sva u znoju. Pokuša ju je probudit, međutim nije mu to pošlo za rukom. Nakon toga ju je prolia vodom, jer je primjetia na njoj da je cila uznojna. Nakon toga se ona probudila, no nije se ničeg sićala. I onda je on priča njoj da je ona buncala u snu i kao da se branila od nečega. Baba je rekla da je imala osjećaj ka da joj je tona na plućima, da jednostavno nije mogla disat. I oni su takve pojave nazivali morine, kao mori ih nešto.*⁶²

More su bile poznate po napadanju žrtava u snu. One su noću svoje žrtve na spavanju gušile, mučile i stiskale toliko da se žrtve nisu mogle braniti niti oduprijeti. U predajama su se

⁵⁹ Dragić, Marko. 2017. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, str. 95.

⁶⁰ *Isto*; str. 96.

⁶¹ *Isto*; str. 98.

⁶² U Splitu mi je 2018. godine kazao kazivač rodnom iz Zagvozda.

poistovjećivale s vješticama. Mučile su čak i malu djecu, a jedan od načina otkrivanja identiteta more jest davanje soli:

Davanje soli

Morine su neka vrsta vištica koje bi noću napadale ljude dok spavaju. Ta morina bi se mogla provući kroz iglene uši, tako bi reklo se, i doći na čovika u snu, kad spava ili kad je u krevetu. I onda te to stisne, pritegne nešto, kao ne mo'š disat. Mrmljaš, ne mo'š se oglasit, ne mo'š sobon ništa. I to te pritisne tako. I onda su znale te morine i malu dicu morit. Kad bi se mala dica tek rodila, dica bi vrištala, plakala od svega toga. I onda bi se neki ljudi dosjetili, pa su rekli kad su zatekli da je na ditetu morina (nisu je oni vidili, nego su osjetili): „Dođi sutra, dat ću ti soli.“ I sutra kroz dan bi došla dotična osoba kod te žene šta je rekla da će joj dat soli i ona pita: „A došla san po ono što si mi obetala.“ I tako bi oni razotkrili koja je to bila morina.⁶³

Također, vjerovalo se da su more osobe iz susjedstva, netko tko žrtvu poznaje i o njoj misli loše:

More iz susjedstva

Obično se misli da ti je to neko iz susidstva, neki poznanik koji loše misli o tebi. Ne mora on to namjerno radit, gušit te i to, može to bit i da on ništa isto ne zna. Uglavnom to bude tako.⁶⁴

Često su more bile djevojke koje su se osvećivale momcima koji su ih danju zadirkivali. Znale su se osvećivati i momcima koji su ih ostavili:

⁶³ Pripovijedala mi je u Splitu kazivačica, rođena u Sukošanu 1940.

⁶⁴ Isto.

Osveta

Njega ti je, tog čovika, i mora pritiskala. Kaže da je to bila jedna cura koju on nije tija ženit. „I tako ona jednu večer došla na me, nisan zna šta ću, ki da si na me navalija kuću, i odredin stavit sutradan nož.“

I u večer stavija on ošar nož na prsi i ona ti opet na nj i nabode se na taj nož i samo čuješ di kaže: „A!“, i sađe s njega.

Ujutro kad se probudija vidija krv kod kreveta i da imaju tu tragovi i on pošla za ton krvi. I doša u selo ispid jedne kuće di čeljad žali. On pita šta je bilo, a kaže mu jedna žena: „Umrta in cura. Bila je kako vila. Sinoć ostala zdrava, jutros umrla.“⁶⁵

2.3.3. Vukodlak

Vjerovanje u vukodlake nastalo je još u prapovijesti. Kroz povijest pojavljivala su se različita vjerovanja o načinu postanka vukodlaka, njihovom djelovanju kao i načinu zaštite od njih. Vjerovalo se da je riječ o osobama koje su za života činile teške grijeha pa bi nakon smrti ustajali iz groba kao vukodlaci. Također, ukoliko bi u prostoriju u kojoj je bio mrtvac ušla mačka, vjerovalo se da će se mrtvac pretvoriti u vukodlaka pa se tada bdjelo uz njega.

Demonološke predaje o vukodlacima pripovijedaju o mrtvacima koji su zbog teških grijeha četrdeset dana nakon smrti ustajali iz groba. Ako su za života bili pijanice, pojavljivali su se kao mješina puna vina, a ako nisu bili pijanice, pojavljivali su se u obliku mješine pune vodom. U narodu su još poznati i kao *kodlaci*, *kudlaci*, *kudljak*, *vukozlak*, *ukodlak* i *kozlak*. Zli su i uvijek nastoje nauditi čovjeku, a često se pojavljuju u različitim životinjskim oblicima. Prema različitim predajama oni se okupljaju na raskrižjima putova od dvadeset tri do dvadeset četiri sata. Za čovjeka nije dobro da se za to vrijeme nađe na putu jer mu se može dogoditi svakakvo zlo. Upravo zbog toga se na raskrižjima putova postavljalo raspelo kao obrana od zlih sila.⁶⁶

Kazivačica rodom iz Sukošana vukodlaka opisuje kao spodobu koja ima tijelo u obliku mješine i velike nokte:

⁶⁵ Dragić, Marko. 2017. *Tradicijske priče iz Zagore*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 113.

⁶⁶ *Isto*.

Vukodlak u obliku mješine

U neka stara vrimena, to je meni moja baba pričala, bilo je gumlo. Gumlo na kojem su bili snopovi žita pobrani već iz polja. I sad je to tribalo odvojiti sijeno od žita i onda su oni složili te snopove žita u gumlo koje su konji prije vršili. Nije se mlatilo rukama nego bi se utiralo dva konja da okolo gaze po žitu i onda bi se tako odvojilo zrno od plive. I onda prija nego su oni tribali to žito sredit, navečer su vidili neko svitlo doli da gori, na tom gumlu. Onda su se oni pripali. Možda će neko to zapalit. Šta se događa? Išli neki muški doli vidit šta je to. I onda kad su došli doli da su naišli na nekakvog... Nije čovjek, nije... Neka spodoba. Da je imala neku mišinu, tilo ka' od mišine. I oni ga išli uvatit i tuč ga po njemu. Da šta izvodi, šta radi. Da će zapalit to. A da je ima nokte, neke velike čambare na rukama. I oni su virovali da je to bija vukodlak neki. I oni su njega tukli po leđima, istirali ga iz tog žita. A kad su ga oni tukli da je on govorio: „Jadan ti je un! Jadan ti je un!“ . Nije govorio: „Jadan ti san ja!“ , nego „Jadan ti je un!“ .⁶⁷

U narodnom vjerovanju vukodlak se često poistovjećuje s vampirom – demonskim bićem koje noću, napuhano i bez kostiju, u obliku mješine, ustaje iz groba i napada ljude. O tome svjedoči i sljedeći iskaz:

Napadi vukodlaka

To je bilo, kažu, oko sela našega. Da je zavijavalo: „Upomoć! Upomoć! Ubi me! Ubi me!“ To su bili neki vukodlaci, kažu. Viriću. Onda uvatili nekoga. I tuče ga, kaže, ko u mišinu. To su prosudili onda da je vukodlak, da se neko diga.⁶⁸

Kao obranu od vukodlaka narod bi koristio glogov kolac kojeg bi zaboli u vukodlakov trbuh ili srce i tada bi vukodlak nestao:

⁶⁷ Pripovijedala mi je u Splitu kazivačica, rođena u Sukošanu 1940.

⁶⁸ Isto.

Vukodlaci i glogov kolac

Po silima je bilo razno razni priča da vukodlaci ulaze u torove, sišu krv životinjama, da sišu i ljudima. Za obranu je bija glogov kolac da probuši mišinu da izduši. On nije u mišini ima ni kosti ni mesa... koju bi ženu nazvali višticon, a muškarca višcon, virovalo se da se oni poslin smrti vraćaju ko duhovi vukodlaci.⁶⁹

A legenda kaže da se s glogovim kolcem ubijaju vampiri. Znači u momentu priko dana dok vukodlaci spavaju, jer su oni ipak noćna bića, treba naoštrit glogov kolac i zabit ga točno u srce vukodlaku.⁷⁰

2.3.4. Duhovi, plašila

U tradicijskoj kulturi česta su vjerovanja u duhove i ostala plašila. Predaje o duhovima kazuju se kao memorati. Najčešće se nije mogao objasniti uzrok nekih čudnih stvari što bi se događale te su ljudi vjerovali da je riječ o duhovima, tj. o nečemu transcendentalnom, nečemu što nas nadilazi:

Mlinica na vodu

U Zadru ti je bila mlinica na vodu. I onda bi ljudi odili mlit, dan i noć, pa kad te dođe. Onda bi se to odilo mlit kad bi doša svakoga red. I onda bi te zateklo i noću i u bilo koja doba dana ili noći. I onda po noći, tvoj pradij je odio doli mlit žito u tu vodenicu. Melje, melje... Ništa, sve ide dobro. Kad odjedanput stale one lopatice šta pokreću. A on čuje vani, gori, na krovu od ote mlinice nešto čini prrrr, prrrr. Ka da neko nešto prosipa, baca. I pradida izađe vani. Pogleda gori, nema nigdi ništa. Mlin opet radi. Kad on uđe unutra, opet mlin stane. Gori opet nešto prrrr, prrrr čini. On izađe. Opet nema nigdi ništa, nikoga. Mlin radi. A kad uđe unutra, opet nešto smeta i stane... To su bile neke dogodovštine kojima se ne zna uzrok šta je bilo, al' su ljudi virovali da su to neki duhovi ili neka strašila, plašila...⁷¹

⁶⁹ Dragić, Marko. 2017. *Tradicijske priče iz Zagore*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 125.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ U Splitu mi je 2022. godine kazao kazivač rodod iz Zagvozda.

⁷¹ Pripovijedala mi je u Splitu kazivačica, rođena u Sukošanu 1940.

Kazivačica je ispričala jednu zgodu vračajući se kući nakon žetve i čupanja trave. Naime, na putu do kuće zasulo je mnoštvo sitnih kamenčića kojima se ne zna uzrok odakle su se stvorili. I dandanas ova pojava ostala je neobjašnjena:

Zasute kamenčićima

Kod jedne stare žene koja je skupila par divojaka, želo se žito i trava se čupala. Cili dan mi bi mo radili i to želi. I navečer kad bi mo završili posal, nas dvi smo bile iz istoga zaselka, i bila je treća, malo joj je dalje kuća bila od naših kuća. I ona kaže: „A kad ste vi dvi, ajte vi mene ispratite do moje kuće.“ I mi je ispratili tamo. A nije bi ni veliki mrak. Bio je sumrak, lito. Taman se smračilo. I mi se vraćamo. I pored kuća ideš i prolaziš. I tu je gore bila jedna velika livada. I tu iza te okuke od jedne kuće nas ti je odjedanput nešto zasulo. Sitni, sitni kamenčići, ne znaš ni sam šta je. Jednostavno pada sve oko tebe. A ništa nije pogodilo nas direktno. Sami špičići padaju. A mi se pripali. Onda trk doli u te stare u koje smo radili jer se nismo usudili ovin dužin puten ić kući, jer bi nas to moglo pratit s te livade. I onda trk doli prečicon opet u kuću te žene u koje smo radili.⁷²

Poznato je bilo i plašenje djece s babarogom:

Babaroga

Znači kad san bia mal nisan volia jaje u sorbulu i onda bi baba Ive me plašila sa babarogom. Govorila bi da će doć babaroga i da će me odnit. Radi tog straha kojeg san ima da me ne odnese bi poiija sve.⁷³

2.3.5. Irudica

Irudica je Herodijadina kći, demonsko biće koje, po narodnome vjerovanju, predvodi olujno nevrijeme praćeno grmljavinom. Kod Hrvata Herodijada je poznata i kao Poganica koja

⁷² Isto.

⁷³ U Splitu mi je 2022. godine kazao kazivač rodnom iz Zagvozda.

skriva svoju kći da ne bude pogođena. Postoji legenda o tome kako su obje postale demonska bića, a riječ je o smrti Ivana Krstitelja za što se smatraju krivima. Na proslavi rođendana Heroda Antipe Irudica je zanosno plesala te joj je Herod obećao ispuniti svaku želju. Irudica je zatražila majčin savjet, a majka joj je rekla da traži glavu Ivana Krstitelja na pladnju. Herod joj je ispunio želju, stoga se smatra da su one krive za smrt Ivana Krstitelja i zbog toga su prozване demonskim bićima. I danas postoje basme koje se izgovaraju kada grmi i sijeva, kako bi se zaštitili ljudi i njihovo imanje od Irudice. Zanimljivo je kako ova predaja ima biblijski kontekst. U Markovu evanđelju zapisano je sljedeće:

I dođe zgodan dan kad Herod o svom rođendanu priredi gozbu svojim velikašima, časnicima i prvacima galilejskim. Uđe kći Herodijadina i zaplesa. Svidje se Herodu i sustolnicima. Kralj reče djevojci: "Zaišti od mene što god hoćeš i dat ću ti!" I zakle joj se: "Što god zaišteš od mene, dat ću ti, pa bilo to i pol mojega kraljevstva." Ona iziđe pa će svojoj materi: "Što da zaištem?" A ona će: "Glavu Ivana Krstitelja!" I odmah žurno uđe kralju te zaište: "Hoću da mi odmah dadeš na pladnju glavu Ivana Krstitelja!" Ožalosti se kralj, ali zbog zakletve i sustolnika na htjede je odbiti. Kralj odmah posla krvnika i naredi da donese glavu Ivanovu. On ode, odrubi mu glavu u tamnici, donese je na pladnju i dade je djevojci, a djevojka materi. Kad za to dočuše Ivanovi učenici, dođu, uzmu njegovo tijelo i polože ga u grob.⁷⁴

Velik broj basmi promatrane su kao molitve. Basme protiv Irudice i drugih demonskih bića u folkloru Hrvata kristijanizirane su.⁷⁵ U basmama i molitvama nalazi se motiv kukurijekanja pijetlova. Narodno je vjerovanje da s prvim kukurijekanjem pijetlova nestaju sva demonska bića. Motiv pijetla u kršćanstvu simbolizira budnost, a poznato je i da pijetao stoji pored svetog Petra i simbolizira izdaju kao i Kristovu muku.⁷⁶

Postoje brojna vjerovanja da je Irudica demonsko biće krivo za smrt svetog Ivana Krstitelja te je zbog toga sveti Ilija progoni i udara munjama, no nikako ju ne može ubiti. Kada ju udari grom, tek će tada umrijeti. Prije toga, sveti Ilija će se boriti protiv Antikrista i umrijet će, no iznenada će oživjeti i ubiti Antikrista te će svemu doći kraj.⁷⁷

⁷⁴ Dragić, Marko. 2017. *Irudica u hrvatskome folkloru*. Croatica et Slavica Iadertina, 13 (1), Sveučilište u Zadru. Odjel za kroatistiku i slavistiku. Zadar, str. 138.

⁷⁵ *Isto*; str. 140.

⁷⁶ *Isto*.

⁷⁷ *Isto*; str. 141.

Zapisane su brojne kristijanizirane basme koje tjeraju Irudicu, a jedna od njih se i danas moli:

*Dje sveti Ilija gromove odgoni,
dje čedo ne plače,
dje pivci ne pjevaju,
dje ždripci ne ržu,
dje se Bogu ne moli. (...)
po visokim planinam',
po morskim dubinam',
gdje zvona ne zvone.⁷⁸*

Poznata je i basma iz Podstrane koju su ljudi molili vjerujući da se, kada grmi, ispod oblaka sakupe zle sile:

*Ide križ po nebu,
za njim Djeva Marija,
svoga sinka molila:
"Ajde, sinko, tamo u raj,
svetom Petru ključe daj,
da izvadi svilen pas,
da ga baci pod oblak:
di 'no bole boluju,
di anđeli igraju!"
Biži Irud i Irudica,
mater ti je poganica,
od Boga prokleta,
svetog Ivana čavlim sapeta,
Bog je proklinje,
sveti Ivan čavlim sapinje.⁷⁹*

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto; str. 142.

U hrvatskoj folkloristici Irudica se naziva još i: Rudica (Brač, Hvar), Surudica (Šolta), Irodica (Donja Blatinica kod Čitluka u Hercegovini), Izrodica (Grabova Draga kod Širokoga Brijega). Irudičina majka naziva se Poganicom, Irudičina sestra Prokletnicom, a Heroda Hrvati nazivaju Irudom.⁸⁰

2.3.6. Đavao pretvoren u životinje

Prema narodnom vjerovanju, đavao se pretvarao u magarca (*orko, maminjorga, pakleni magarac*), mačku (*mačić*), crnoga ovna i psa te je ljudima nanosio zlo. *Orko, maminjorga, pakleni magarac* i *mačić* po narodnom vjerovanju pojavljivali bi se noću i ljudima bi se podvlačili pod noge te kada bi ih ljudi bili prisiljeni uzjahati, nosili bi ih po selima i planinama najčešće sve do prvih pijetlova.⁸¹

Crni ovan

Jedan je čovik baca kamenje u duboku jamu u Svilaji. Nakon dužeg vremena, iz jame mu se obratija duboki glas i reka mu: „Nemoj bacat više, jer ako dođen u petak, dobićeš ih desetak. Ako dođen u subotu, dobićeš ih punu botu!“ Al on je svejedno nastavlja i sutradan, pošto je tada bila subota, stigla ga je kazna. Iz jame je iziša veliki crni ovan koji ga je izubija na smrt.⁸²

Divojka i vrag

Bila divojka nika već stara i roditelji nisu joj bili dobri. Una je rekla da je oće vrag, da b očla za nj. To rekla tak odnamirke, nije mislila da b to napravla. Ona očla donit vode na vrilo i našla momka kod vode, bija fin, lip. Unda on njoj rekada bi l ona za nj. Ona je rekla da bi, nije znala da je un vrag. Unda je očla š njime i doveja je u šumu u pećinu. Sedam godinaje š njim živila. Iz njezinog sela bije lugar, onda taj lugar zabasa kroz šumu, bilo slabo vrime. Onda naša vrilce vode i snig je bije i naša trag di je boso čeljade dolazilo na vodu po snigu (nije je on obuva). Taj lugar mislije da je tamo kuća di u šumi. On iša i iša

⁸⁰ Isto; str. 154.

⁸¹ Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 441.

⁸² Isto.

njeznim tragom i doveja ga trag u pećinu. I nju opazije kad je doša i začudije se: — Jes ti tute? Ona je bila već sva orepana, ništ već nema, sve spalo š nje, tamo nije tkala ni prela. Onda je rekla ona lugaru da nju vragodve tamo u pećinu i rekla je lugaru da što god vrag bude pitaima l on, un nek reče da ima, da ne bi nik reka, da ne bi rekada nema, jer brag voli to. Vrag će njega sve pitat, a on nekvajik viče: Imam sve, imam sve. “Onda najzad će te – veli -upitat: Imáš li luga kolko? A ti reci: Imam više neg ti.” I sve je onda tako bilo i vrag onda puka od žalosti, kad senije moga ništ koristit, konda je grum puka u pećinu. Unda ona rekla lugaru da nose dukata kolko god budu mogli ponit, jer su tu pune bačve dukata, sve od nika, kroz duge im vire dukati, kako s duge rastrošne. On je onda njoj da polak svoje obuće s nogu, pola njemu ostalo, da ide lakše. Onda s odnili dukata kolko s god više mogli. Čiča miča gotova pričā.⁸³

2.3.7. Čaratani

Među demonskim bićima nalaze se i čaratani. Muškarci bi se pretvarali u orla i letjeli bi pred olujom:

Čaratani

Muški su se mogli pretvorit u orla, a zvali su se čaratani. U letu bi oni ostavljali za sobom trakove, a krupa se uvijek zamećala iznad Oraovlja, a čaratan je letio pred olujom. Zvona su imala važnu ulogu, njima se borilo od oluje i krupe.⁸⁴

Kod Hrvata postoji vjerovanje da neki čarobnjaci, nazvani različitim imenima (*sotovnjaci, čaratani, grabancijaši*), znaju kojekakve čarolije, a posebno znaju utjecati na vrijeme. Poznati su po tome što mogu izazvati krupu. Oni jašu zmajeve, a to je letenje popraćeno olujom i krupom. Hrvati u istočnoj Hercegovini ova demonološka bića koja predvode olujno nevrijeme nazivaju *stuhaćima*.

⁸³ *Isto*; str. 442.

⁸⁴ *Isto*.

2.4. Eshatološke predaje

Eshatološke predaje pripovijedaju o pojavljivanju ubijene tek rođene vanbračne djece, umrle nekrštene djece i ubijenih odraslih osoba. Ubijena i umrla nekrštena djeca pojavljivala su se noću, kriveći se u bijelim haljinicama sa svijećom u ruci. Također govore i o pokojnicima koji su se ustajali iz groba jer nisu ispovjedili sve grijeh. Te bi se osobe prikazale samo svojim ukućanima i čim bi kazale neispovjeđeni grijeh, zauvijek bi nestajale.⁸⁵ Kazivačica se prisjetila priča o mrtvacima iz djetinjstva i istakla kako ih se i dandanas boji:

2.4.1. Mrtvac

Ja kao mala djevojčica ostala sam bez mame i nisam imala priliku se igrati sa djecom, niti sam imala igračke niti išta, nego sam se družila sa bakama i svaka od njih je nešto radila; vezla, plela ili kukičala. Pričale su priče i meni je bilo zanimljivo naročito kad bi pričale o vukovima i nekim beštijama. Bilo mi je zanimljivo ali bi se isto nekad i pripala. A bake su nekad znale pričati neke stvari koje me i dan-danas plaše, a to su priče o mrtvacima. Pričale bi kako mrtvac dolaze po noći, kako posjećuju svoje najmilije i kako pojedini ljudi to vide i svaki bi od njih ispričao to na svoj način kako ih je vidio. To je meni ostao jedan strah i toga se bojim, premda znam da to nije istina.⁸⁶

Kazivačica je ispričala još jednu priču susjeda Ante, kojeg je progonio mrtvac. Gurao ga je nazad, istrgnuo mu svijeću iz ruke te mu nije dao da dođe do svoje kuće:

Proganjanje

Znam pokojni Ante da je odio iz Zadra. I onda doša na mlin i kaže turalo ga je nazad, u prsi. Tura, tura. I kaže: „Ja nosio sviću, sviću mi istrne. Čujen di se svitu, a nikoga ne vidin.“ I turalo ga nazad, nazad. Ne da naprid nikako. I kaže: „Ja se vratim nazad. I opet uzbrdo.“ I tuden na vrata zove jednoga da mu otvori,

⁸⁵ Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, str. 426.-427.

⁸⁶ Pripovijedala mi je u Splitu kazivačica, rođena u Sukošanu 1940.

da ne more od straja doli. Da se plaši, da ne more proć doma. „I vratio san se“, kaže, „nazad. Pusti me u kuću.“ Eto, to je pripovida.⁸⁷

2.5. Kuga

U Poljicima se o kugi pripovijedalo kao „crnoj strašnoj ženetini koja nosi srp u ruci. Gdje god dođe, sve pomete; staro, mlado, bogato, siromašno, sve umre. Stoka ugiba. Osobito dolazi u plemena, gdje je velika nečistoća. Kuga ruši kuće i uništava usjeve. U stara doba u Poljicima su bile male kuće, koje se i danas zovu *kažele*, u njima je boravio po jedan ili dva čovjeka koji su stražarili i pucali da ne bi kuga došla u selo. Kažu da su je neki *smakli*, ubili i da se više ne može vidjeti Poljicima. Pripovijeda se i da se nabola na trnje kod crkve Sv. Fabijana i Sebastijana i tada je rekla „Šukadar, bukadar, u Poljica nikadar“.

U Tučepima kod Makarske kuga je opisivana kao žena oštrapana, visoka, kosa joj je razbarušena kao u stare kobile. Ima zelene oči, kao mačka, nos duguljast i oštar, žuto te mrko lice, nokte kao u lisice. Na Korčuli je kuga opisivana kao crna spodoba. (...)

U Rami je kuga opisivana kao runjava *djevojčetina* koja bi zajašila koga bi srela. U Bosni su ljudi o kugi govorili kao o nečemu što hoda noseći strijele.

Kuga se, po narodnom vjerovanju, pokazivala kao kostur djevojčure u bijelim haljinama, a nestajala je u obliku vatre. Svojim dodirrom je izazivala smrt.⁸⁸

Mnoge su povijesne i etiološke predaje koje se i danas pripovijedaju. Te su predaje emotivno iznimno potresne. Takva je predaja o kugi čiji je virus u Trogir s ratišta kod Lepanta donio Marin Kjudis:

Marin Kjudis se vratio u Trogir iz Levanta. Dugo vremena se na Ćipikovoj galiji bio borio protiv Turaka, koji su bili silno ojačali na moru. I mrko lice i snažno tijelo bili su mu prekriveni ožiljcima iz pomorskih okršaja. Tek je bio navršio tridesetu, ali iako je bio još mlad, smatrao je da čovjek mora zatomiti vlastite osjećaje i potrebe kada treba braniti čast i slavu svoga grada. Ni nakon svečane pohvale zbog svojih junačkih djela se nije uzoholio, već je govorio da je samo izvršavao svoju dužnost prema kršćanstvu i rodnom mjestu.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Dragić, Marko. 2017. *Fakcija i fikcija o kugi u predajama Hrvata*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Kuga u Makarskoj i Primorju 1815. Makarska, str. 408.-409.

Sa Istoka je donio roditeljima i prijateljima mnogo skupocjenih darova, a najviše svojoj zaručnici, Mariji Jurjevoj. Uživao je pri pomisli kako će se plavokosa Marija radovati svim haljinama koje joj je kupio na Kreti.

Nije se prevario. Marija je bila izvan sebe od veselja i iznenađenja, a njezino zadovoljstvo usređivalo je Marina. Često bi je dugo promatrao i sa zadovoljstvom razmišljao o njihovom budućem braku i potomstvu.

No, Marija uskoro oboli, a gradski liječnik ustanovi da se radi o kugi (koju joj je Marin zacijelo prenio s darovima iz Krete). Glas o tome se uskoro proširi po čitavom gradu, a ljudi se počnu kloniti kuće Jurjevih. Svi osim Marina. On je, gotovo lud od boli i grižnje savjesti, svakodnevno posjećivao zaručnicu ne bojeći se bolesti.

Nakon što mu je Marija umrla u naručju, pao je u nesvijest, a nakon što se osvijestio, odbijao je govoriti i jesti. Uskoro i on oboli, a kuga zahvati čitav grad. Imućniji građani su, usprkos zabrani gradskog vijeća, stali bježati u okolicu Trogira, ostavljajući grad bez obrane od Turaka, koji su prijetili i s kopna i s mora. Sami Turci se, u svojoj želji za plijenom, nisu obazirali na smrtonosnu bolest koja je harala gradom.

Marin naposljetku ozdravi, ali ne i njegova duša: sebe je krivio za gubitak zaručnice i golemu nesreću koja je zadesila Trogir. Kao da se smetnuo s uma, lutao je ulicama grada i bičevao se. Ne mogavši naći mir, čitav imetak je ostavio crkvi Sv. Sebastijana (zaštitnika od kuge), napunio lađu drvima i u njoj otplovio do rta Sv. Ciprijana, gdje se nalazila crkva Sv. Tome. Nedaleko od crkvice nalazilo se Groblje kužnih, gdje je u jami, među stotinama drugih, ležalo i tijelo njegove Marije.

Drva iz svoje lađe Marin je složio u hrpu na hridini iznad jame s kužnima, a potom je, šapćući psalme, zapalio lomaču i popeo se na sam njen vrh, pjevajući sve glasnije. Neki pustinjač koji je tu prolazio se približi vidjevši vatru. Zgrozi se nad strašnim prizorom, pomislivši da čovjek pred njim mora biti velik grešnik kad na takav način umire. Pade na koljena i stade moliti, dok se pjesma umirućeg Marina pretvarala u bolne krikove koji su čitav nesretni grad ispunjali stravom.⁸⁹

⁸⁹ Isto. Usp. Marin (8. rujna 2011.) <http://blog.dnevnik.hr/pripadantebi/2011/09/1629509064/marin.html> (10. listopada 2016.)

Rječnik

B

bajam- badem

barjak- svatovska zastava

beštija- životinja

blago- naziv za domaće životinje

bunca- govori nerazumljivo u snu

Č

čambare- kandže

čaratani- demonološka bića

čeljad- ljudi, bića

čoban- pastir

D

dica- djeca

did- djed

diple- narodno puhačko glazbalo od drva s dvostrukim sviralom

dite- dijete

divojke- djevojke

doli- dolje

dvie- dvije

F

faca- lice

facol- rupčić

fešta- zabava, proslava

fritule- tradicionalna dalmatinska slastica koja se najčešće jela za Uskrs

G

gumlo- guvno, okrugla površina, najčešće livada, koja je služila za odvajanje sjemenki pšenice od trave

gvožđe- željezo

J

jubav- ljubav

K

ka- kao

ko- tko

kofa- košara s dvije ručke u koju su se stavljale pogače

kolina- koljena

komaštre- debeli lanci na ognjištu

kopanja- drvena posuda za miješanje kruha

kudilja- naziv za vlakna dobijena od konoplje te je služila za izradu konopca, tkanine i odjeće

kužina- kuhinja, prostor u kojem se objeđuje i provodi najviše vremena u kući

L

livoda- livada

M

mačkare- maškare, maskirana povorka

mantel, mantil- ogrtač

marenda- međuobrok

mi bi mo se dizali- dizali bismo se

misit- mijesit (tijesto)

mišina- mješina

mlada kapulica- mladi luk

mliko- mljeko

muškarača- naziv za ženu koja je gledala igru *šjavica*

mušterija- klijent

muzika- glazba

N

nači- znači

nasrid- nasred

nećedu biti- neće biti

nečim- nešto

nedija dana- nedjelja dana

naići- susresti, naletjeti (na nekoga), sastati

nemoš disat- ne možeš disat

nemoš sobon- ne možeš sa sobom

O

obetati- obećati

oblizniti se- donijeti na svijet blizance, dvoje

odilo se- išlo se

ognjišća- ognjišta

orij- orah

ote- od te

P

pare- novac

paša- pašnjak, napoj

petnajst- petnaest

pitura- boja, šminka

poanta- bit

podiliti- podijeliti

poslin- poslije

pradid- pradjed

pribaciti- prebaciti

prija- prije

priko- preko

prinositi- prenositi

pripast se- uplašiti se

prosipati- mrviti

R

rvatski ajduk- hrvatki hajduk

S

so- sol

spodoba- nakaza, rugoba

sritni- sretni

strišnje- trešnje

svako večē- svaku večer

Š

šporak- nečist, uprljan

T

tavaljo- stoljnjak

tia- htio

tilo- tijelo

trišnje- trešnje

tuden- tu

U

un- ja

ura- sat

V

vatati- hvatati

vi dvi- vas dvije

virovati- vjerovati

vištice- vještice

vitrovi- vjetrovi

Z

zaderat se- viknuti

3. Zaključak

Usmena je književnost najstarija i najdugotrajnija vrsta književnosti. Nju je narod stvarao stoljećima i kao takvu usmeno prenosio. Bila je izložena stalnim promjenama. Hrvatska usmena književnost, stoljećima i milenijima pamćena, pripovijedana, bila u izvedbi, brušena i prenošena hrvatskim jezikom, ima najveće zasluge za očuvanje hrvatskoga nacionalnoga i vjerskoga identiteta. Sustav usmene književnosti čine: lirska i epska poezija, priče (pripovijetke), drama (folklorno kazalište), retorički (usmenogovornički) oblici i mikrostrukture (poslovice, zagonetke). Svaki od navedenih sustava može se klasificirati na više vrsta i podvrsta.

Predaja je, uz legendu i bajku, najraširenija usmena prozna vrsta. Prepuna je asocijacija na povijest i najčešće se temelji na povijesnim situacijama. To se posebice odnosi na povijesne predaje, koje govore o važnim osobama i događajima iz povijesti nekog naroda. Prenoseći se s koljena na koljeno, ostale su sačuvane sve do danas.

U ovom diplomskom radu zapisan je samo dio bogate tradicije mjesta o kojima su mi kazivači govorili. Zapisano je mnoštvo predaja, a ponajviše onih o vilama, morama i vukodlacima. Kazivači su mnogo toga uspjeli zapamtiti. Zanimljive su mitske priče o vilama i konjima. Što se tiče demonoloških predaja, ispričane priče malo su me iznenadile jer se radilo o onostranim bićima koja imaju nadnaravne sposobnosti i uvijek čine zlo. Tako su kazivači ispričali priče o morinama (morama), vješticama, vukodlacima, duhovima i ostalim plašilima. Bilo je i slučajeva da su mi oba kazivača ispričala slične priče. Primijetila sam, također, da je kazivačima bilo drago što imaju priliku nekom ispričati ono što znaju.

Na koncu, moram priznati da ovo istraživanje o usmenoj književnosti nije obradovalo samo moje kazivače, već i mene. Poslužilo mi je kao prilika da i sama nešto više saznam o njihovoj, ali i vlastitoj prošlosti. Nadam se da će nešto od te prošlosti ostati sačuvano i za budućnost.

Izvori

Vlastiti terenski zapisi

Popis kazivača:

Ivka Zoričić

Ivan Varkaš

Literatura

1. Barešin, Sandra. 2016. *Vampiri u popularnoj i pučkoj kulturi*. Ethnologica Dalmatica, 23 (1), Split, str. 5.-14.
2. Bošković-Stulli, Maja. 1997. *Usmene pripovijetke i predaje*. SHK, MH, Zagreb.
3. Bošković-Stulli-Maja. 1963. *Narodne pripovijetke*. PSHK. Knj. 26. Matica hrvatska - Zora. Zagreb.
4. Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Školska knjiga. Zagreb.
5. Tvrtko Čubelić. 1993. *Korijeni i staze izvornog, narodnog, usmenog stvaralaštva*. Pelivan. Zagreb.
6. Tvrtko Čubelić. 1988. *Povijest i historija usmene narodne književnosti*. Ante Pelivan i Danica Pelivan. Zagreb.
7. Čubelić, Tvrtko. 1970. *Narodne pripovijetke. Izbor tekstova s komentarima i objašnjenjima i rasprava o narodnim pripovijetkama, Peto izdanje (Prošireno i dopunjeno te kritički sređeno)*. Usmena narodna književnost, knjiga 4 (Vlastita naklada). Zagreb.
8. Dragić, Marko. 2020. *Hajdučki harambaša Andrijica Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk*. Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, str. 295.-296.

9. Dragić, Marko. 2020. *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, 18 (1), Kršćanski akademski krug (KRAK), Zagreb, str. 145.-170.
10. Dragić, Marko. 2018. *Vile u tradicijskim pričama šibenskoga zaleđa*. Suvremena pitanja, časopis za prosvjetu i kulturu, XIII, 25, Mostar, str. 132.-151.
11. Dragić, Marko. 2017. *Tradicijske priče iz Zagore*. Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split.
12. Dragić, Marko. 2017. *Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskoga zaleđa*. Godišnjak Titius 10. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, str. 219.-240.
13. Dragić, Marko. 2017. *Irudica u hrvatskome folkloru*. Croatica et Slavica Iadertina, 13 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, str. 135.-155.
14. Dragić, Marko. 2017. *Fakcija i fikcija o kugi u predajama Hrvata*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Kuga u Makarskoj i Primorju 1815. Makarska, str. 403.-435.
15. Dragić, Marko. 2016. *Predaje i legende Hrvata u jablaničkom kraju*. Suvremena pitanja 22, Mostar, str. 67.-87.
16. Dragić, Marko. 2016. *Suvremeni zapisi legendi i predaja u metkovskom kraju*. Hrvatski neretvanski zbornik, 8, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb, str. 261.-278.
17. Dragić, Marko. 2012. *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju*. HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. 8, Mostar, str. 123.-140.
18. Dragić, Marko. 2011. *Harač i drugi zločini u Mažuranićevom spjevu „Smrt Smail-age Čengića“ i suvremenom narodnome pripovijedanju*. Zbornik: Ivan Mažuranić (1814-1890) i Crna Gora, HCDP "Croatica - Montenegrina" RH & CKD "Montenegro - Montenergina" u Osijeku & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević" - Cetinje, Cetinje – Osijek, str. 379.-411.
19. Dragić, Marko. 2011. *Etiologija izreke „Šaptom Bosna poginu“*. Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja, 60 (3), Split, str. 361.-382.
20. Dragić, Marko. 2010. *Kronikati i memorati u suvremenom pripovijedanju Hrvata južne Hercegovine*. Stolačko kulturno proljeće, godišnjak za povijest i kulturu, br. VI, Matica hrvatska, Ogranak Stolac, Stolac, str. 177.-212.
21. Dragić, Marko. 2009. *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnom pripovijedanju*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2-3, Split, str. 21.-44.

22. Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split.
23. Dragić, Marko. 2005. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*. Sarajevo: MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo.
24. Dragić, Marko. 2005. Zbilja o harambaši Andrijici Šimiću u usmenoj i pučkoj epici. Motrišta 33, Mostar, str. 99.-113.
25. Dragić, Marko. 2003. Zbilja o knezovima Nakićima i Vučkovićima u „Razgovoru ugodnom” i tradiciji. Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja 52. (3-4) Split, str. 283.-295.
26. Dragić, Marko. 2001. *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II)*. Baška Voda-Mostar-Zagreb: Mala nakladna kuća Sv. Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud.
27. Jureta, Ante. 2017. *Demonska bića u Zagori*. Ethnologica Dalmatica 24. Etnografski muzej. Split, str. 43-57.
28. Kekez, Josip. 1990. *Narodne pripovijetke*. Mladost. Zagreb.
29. Kekez, Josip. 1986. *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. Poboljšano izdanje, Globus, Zagreb.
30. Kekez, Josip. 1989. *Leukorn i djevojka bez grijeha. Slike i prilike pripovijedane u Hrvata*. Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.
31. Kekez, Josip. 1988. *Prva hrvatska rečenica: pogledi na suodnos usmene i pisane hrvatske književnosti*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
32. Kelava, Josipa. 2018. *Mitske predaje posušškoga kraja*. Bosna franciscana, 48. Sarajevo: Franjevačka teologija, str. 279.-294.
33. Kežić Azinović, Anita; Dragić, Marko. 2006. *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom. Hercegovina*. Godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, 20. Mostar, str. 63.-88.
34. Marinović, Ivana. 2019. *Suvremeni zapisi demonoloških predaja i vjerovanja na području Širokog Brijega*, Bosna Franciscana 51, Časopis franjevačke teologije Sarajevo, str. 193.-220.
35. Marinović, Ivana. 2017. *Mitske predaje u suvremenim pripovijedanjima širokobriješkog kraja*. Bosna Franciscana, Časopis franjevačke teologije Sarajevo, godina XXVII, br. 50, Sarajevo, str. 293.-316.

36. Solar, Milivoj. 2005. *Teorija književnosti*. XX. izdanje. Školska knjiga. Zagreb.
37. Širić, Josipa. 2015. *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušškoga kraja*. *Croatica et Slavica Iadertina*, 10 (2). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, str. 387.-398.
38. Žmegač, Viktor. 1982. *Književnost i zbilja*. Školska knjiga. Zagreb.

FAKCIJA I FIKCIJA U PREDAJAMA IZ ZAGVOZDA I SUKOŠANA

Sažetak

U ovom diplomskom radu prikazane su priče i običaji ljudi na području Zagvozda i Sukošana, od mitskih i demonoloških predaja, sve do eshatoloških. Na samom početku obrađuje se tema povijesnih predaja, s posebnim naglaskom na starohrvatske teme koje govore o hrvatskim vladarima narodne krvi te o Osmanskim osvajanjima i zločinima koje su počinjali. Ipak, najveću ulogu u narodu imaju mitske i demonološke predaje. Mitske predaje pripovijedaju o vilama i povijesnim osobama kojima je narod pripisao nadnaravnu moć. Demonološke predaje imaju u osnovi osobni doživljaj, susret s demonskim, odnosno onostranim bićima. Ispričane su fiksijske priče o vješticama, vukodlacima te raznim plašilima i prikazama. Eshatološke predaje pripovijedaju o pojavljivanju ubijene tek rođene vanbračne djece, umrle nekrštene djece i ubijenih odraslih osoba.

Ključne riječi: usmena književnost, predaje, Zagvozd, Sukošan

FACTION AND FICTION IN TRADITIONS FROM ZAGVOZD AND SUKOŠAN

Summary

This paper presents the stories and customs of people in the area of Zagvozd and Sukošan, from mythical traditions, demonological traditions, all the way to eschatological ones. At the very beginning, the topic of historical traditions is discussed. Here, special attention is paid to old Croatian topics that speak of Croatian rulers of national blood and the Ottoman conquests and the crimes they committed. Nevertheless, the biggest role in people's lives have mythical and demonological traditions. Mythical legends tell of fairies and historical figures to whom the people ascribed supernatural power. Demonological traditions are basically a personal experience, an encounter with demonic or otherworldly beings. Fictional stories of witches, werewolves and various scarecrows and apparitions were told. Eschatological traditions narrate the appearance of murdered newborn illegitimate children, dead unbaptized children and murdered adults.

Key words: oral literature, legends, Zagvozd, Sukošan